

16439

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 16 Января 1904 года.

31-2008

„Пушкинская Скоропечатня“, Лештуковъ 4.

Մեր շուրջը եռացող կեանքը իւր բոլոր կողմերով կարօտ է անընդհատ լուսարանութեան: Ամեն կենդանի խօսք օգտակար է մեզ: Մենք ամեն կողմից չեա ենք մնացել: Մեր շուրջը խաւար է, անթափանցելի խաւար. թէև արևը և լուս է տալիս, և՛ ջերմութիւն:

Սակաւահողութիւնը, անհողութիւնը, պարբերական անբերրիութիւնը, սույն ու զանազան հիւանդութիւնները ստիպում են մեր զիւղացուն թողնել և պանդխտել քաղաքները, որտեղ նրանք ուղղակի կորչում են:

Քաղաքները չեն օգնում, կամ շատ քիչ են օգնում այդ խեղճ աշխատաւորներին:

Գիւղացիների մեծ մասը մտնում է գործարան. և նրա թշուառ դրութիւնը հետզհետէ աւելի ծանր, աւելի թշուառ կերպարանք է ստանում:

Մեղանում՝ թէ քաղաքում և թէ գիւղում միևնոյն խաւարն է տիրում, ամեն տեղ նոյն անկանոն կեանքն է իշխում, ամեն տեղ նոյն կենսակրթութեան (կուլտուրա) բացակայութիւնն է նկատուում:

Եւ ճիշտ որ, բաւական է մարդ մի՛ անգամ անցնի քաղաքի կամ գիւղի փողոցներով, որ խկոչն ամեն քալափոխին տեսնի, թէ՛ յրբան գործեր կան

երեսի վրա թողած, որքան բարեփոխութիւններ են հարկաւոր մեր կեանքին:

Ահա ձեզ մի հասարակական անտեսութիւն, որի ղեկավարները զուժարներ են հաւաքում, բայց շատ շատերը սնավառութիւնից ու անձնական օգուտից դուրս ուրիշ բանի վրա չեն մտածում:

Ահա ձեզ մի զրադարան, որտեղ ամեն ինչ խառնիխառն է, անկարգ ու աչքաթող արած, և որտեղ անօգուտ են անցնում թէ փողը, թէ զրքերը:

Ահա ձեզ մի փողոց, որից առանց զգուանքի անցնել չի լինում, այնքան կեղտոտութիւններ կան թափուած. օգը վարակող կեղտոտութիւններ:

Ահա եկեղեցիներ, մեծ մասամբ դատարկ. ուսումնարաններ չկան կամ շատ քիչ են... Ո՞րն ասես, որը թողնես:

Դժբախտաբար մեր երկիրն ապրում է մի կերպ, եւլա է զնում այդ վիճակում. մեր ժողովուրդը չի մտածում այդ ցաւալի դրութիւնից դուրս դալու մասին: Պարզ է ի հարկէ, որ այդպիսի դրութիւնը վերջիվերջոյ հասցնելու է վատասերման ու վաղաժամ մահացման:

Դարերով պահպանած մեր ինքնուրոյնութիւնը դեռ մնացել է դիւղում, բայց այդ ինքնուրոյնութիւնը չի համապատասխանում ժամանակի ոգուն: Պէտք է բարեկարգել նրան:

Պէտք է բարձրացնել դիւղն ու քաղաքը բարոյապէս ու անտեսապէս: Կը բաւականա՞ն արդեօք մեր ունեցած ոչժերը այդ դորձը դուրս բերելու

համար, թէ ոչ, մենք այդ չզիտենք. բայց աշխատել պէտք է:

Որտեղ էլ լինի, ե՛րբ էլ լինի և ո՛ւմ ձեռին էլ որ լինի հողը միշտ կպահպանէ իւր ազնուացնող նշանակութիւնը, միայն հարկաւոր է, որքան կարելի է լաւ շահագործել նրան: Նա շատ անգամ չնչին արդիւնք է տալիս, ոչ թէ բնականից անպտուղ լինելու պատճառով, այլ որովհետեւ նահապետական ձեռով է մշակուում և դրանով ուժասպառ է լինում:

Անհրաժեշտ է աշխատանքն աւելի եռանդուն և ազբարնակութիւնը աւելի դործընդունակ դարձնել. այդ նպատակին հասնելու համար հարկաւոր է, որ ժողովուրդը տեսնի զիտութեան շոշափելի արդիւնքը և հասկանալ, որ նրա շնորհիւ կարելի է աւելի մեծ հետեւանքների հասնել:

Ահա թէ ինչպէս, ինչ միջոցներով մենք կարող ենք ժողովրդի մէջ աշխատասիրութիւն ստեղծել և յարգանք առաջ բերել դէպի ուրիշի սեպհականութիւնը:

Հարկաւոր է, որ ամենքս աշխատենք հանրօգուտ զիտութիւնները տարածել ժողովրդի լալն խաւերում: Հարկաւոր են զիւղատնտեսական, տեխնիկական արհեստաւորական ուսումնարաններ, 4—6 դասարանով. հարկաւոր են հարիւրաւոր տարրական ուսումնարաններ՝ գրազիտութիւն տարածելու համար:

Մեր ժողովրդի մեծագոյն մասը գիւղացիներն են, սիրում են հողն ու արհեստը. մեր ամբողջ ազգաբնակութեան 95⁰/₀-ը հողագործ է. քաղաքներում 90⁰/₀-ը արհեստաւոր է: Եւ բոլորն էլ ուսման

կողմից շատ չետամնաց են, հարիւրից մէկն է միայն ուսումնարան գնում:

Մեզ անհրաժեշտ է ներքին ինքնավարութիւն (ղեմատօ), որի կարիքն ամենքն զգում են: Ազգաբնակչութեան բաղձացեղութիւնը զբան խանդարել չէ կարող, որովհետեւ Տաւրիկեան, Բեսարաբիայի և Կապանի նահանգներում էլ ապրում են բաղձացեղ ազգեր, բայց այդ հանդամանքը երբեք արդելք չէ լինում, որ ղեմատիօները իրանց օգտակար զերբ կատարին:

Կրկնում ենք, զիւղական ազգաբնակչութիւնը շատ մեծ նշանակութիւն ունի ընդհանուր շահերի տեսակէտից, և նա իբրև մեծամասնութիւն կարօտ է առանձին հոգատարութեան:

Իսկ գործարանի բանւորները համեմատաբար սակաւ նշանակութիւն ունին ներկայ պայմաններում, որովհետեւ նրանք իրանց աշխատանքի տէրը չեն և ապահովութիւն չունին այսօրուայ, վաղուայ, սև օրուայ և ծերութեան համար:

Ի՞նչ օգուտ է տալիս մեր զիւղացուն գործարանը: Երկար տարիներ գործարանում աշխատելուց չետոյ՝ ուժասպառ ու հիւանդոտ թողնում է քաղաքը, եթէ կենդանի է մնացել, ու վերադառնում է զիւղ՝ դատարկ սրտով և նոյնքան դատարկ գլխով ու գրպանով:

Մեր զիւղացիները խարխափում են տղիտութեան, խաւարի մէջ և շատ անզամ զոհ են գնում կարիքի հարուածներին: Գործարանը ղեռ ցանկալի բարձրութեան չէ հասած, որ նրանց վերաբերմամբ

փրկարար դեր կատարէ, ուստի հարկաւոր է շօշափելի օգնութիւն հասցնել այդ աշխատաւոր դասին:

Որտեղ որ ուսումնարան չկայ, և նոյնպէս կիրակնօրեայ, թող իւրաքանչիւր մարդու պարծանքներից մէկը լինի այն, որ նա իւր կեանքում զոնէ երեք մարդու սովորեցնէր մայրենի լեզուով կարգալ ու զրել և յօգուտ մերձաւորներին ծառայեցնէր իւր սովորածը: Ժամանակը ոսկուց թանգ է:

Հիմնուելով վերջին 8-10 տարուայ մեր և ուսս լրացրութեան տեղեկութիւնների վրա, մենք ընդհանուր կերպով ցոյց կտանք այստեղ քաղաքների բանւոր ազգաբնակութեան զրութիւնը և զործարանի ազդեցութիւնը դրանց վրա, և ապա կանցնենք այն հարցին, թէ որքան մեծ նշանակութիւն ունի հողը և համաշխատակցութիւնը՝ կօօպերատիւ զործունէութիւնը:

Ա.

Յայտնի է, որ զործարանի բանւորները զխաւորապէս երկրազործ դասից են դուրս գալիս. հողւոր դասից ելածները բացառութիւն են կազմում, իսկ քաղաքացիք (մեշչանին) բանւորների մի աննշան մասն են կազմում: Այսպէս ուրեմն զործարանի հետ կապուած են հողից կտրուած զիւզացիներ:

Ս.մենագլխաւոր պատճառը, որ խլում է երկրազործին իւր հողից՝ բանւոր դարձնելու համար — ձեռքի աշխատանքից մեքենական աշխատանքին անցնելն է: Այն բանւորները, որոնք առաւելապէս ձեռքի աշխատանք ունին, և որոնց զործում մեքենան

երկրորդական դեր է խաղում, ամառն աւելի երկար ժամանակով են գործը թողնում ու զնում իրանց դաշտային աշխատանքներին, քան թէ այն բանւորները, որոնք աշխատում են մեծ գործարաններում:

Փոքրիկ գործարանները, որոնք մօտ են տնայնագործութեան սահմանին, այնպիսի հիմնարկութիւններ են, որտեղ բանւորները կատարում են իրանց զլխաւոր պարապմունքները, դաշտային աշխատանքները վերջացնելուց յետոյ, և հարկաւոր դէպքում միշտ զիւզն են վերադառնում. բայց հենց որ այդ գործարանը աւելի մեծ չափեր է ստանում, հենց որ նկատուում է խոշոր կապիտալի ազդեցութիւնը, բանւորները այլ ևս ամառները զիւզ չեն զնում. նրանք կապոււմ են գործարանի հետ:

Գիւղացուն հողից բաժանելու համար, բանւոր վարձողները դիմում են ստիպողական միջոցների, որոնք վարագուրուած են կամ պարզ երևում են պայմանագրերի մէջ: Բանւորները, օրինակ, իրաւունք ունին ձմեռը զիւզ զնալու. բայց ամառը զնալիս՝ զրկւում են վարձից:

Գործարաններին կից բանւորների համար բնակարաններ շինելը նոյնպէս օգնում է բանւորներին հողից ու գիւղից կարուելուն: Բնակարաններ չլինելը խանգարում է եկւորին իր կնոջ ու երեխայի աշխատանքը ծախելու, բայց այն տեղերում, որտեղ առանձին շինութիւններ կան բանւորների համար, նրանք հնարաւորութիւն ունին ընտանիքը գիւղից գործարան փոխադրելու:

Գործարանատէրերին այդ ձեռնտու է և նրանք

խրախուսում են ամեն կերպ բանւորներին, որովհետեւ այդպիսով հնարաւորութիւն են ստանում նրանց կանանց ու երեխաների էժան աշխատանքից էլ օգտուելու:

Քանի որ բանւորը դեռ մենակ է գործարանում, իսկ ընտանիքը զիւղումն է, կալ դեռ մի մագնիս, որ նրան զիւղ է քաշում. ժամանակ ժամանակ նա զիւղ է վերադառնում, դաշտի աշխատանքներն անելու համար:

Բայց գործարանատիրոջ ձեռնտու է բանւորին հողից խլելը և նրա ընտանիքի էժան աշխատանքից օգտուելը: Միւս կողմից ընտանիքը, որ զրկուել է իւր հողը մշակող անդամից, անկարող է զիւղում ապրել:

Փոքր վարձագիներ հնարաւորութիւն չէ տալիս բանւորին իւր ընտանիքը զիւղում պահելու, և նա՝ ստիպուած՝ բերում է կնոջն ու որդիներին գործարան, վերջնականապէս իւր կապը կտրելով զիւղից և որդիներին դարձնելով գործարանի իսկական բանւորներ:

Բ

Այսպէս ահա, գործարանական լայն արդիւնաբերութիւնը նկատելի միտումներ ունի երկրագործ դասին հողից կտրելու:

Ի՞նչ բարելաւութիւն է մտցնում գործարանը զիւղացու կեանքի մէջ, որին խլել է հողից և դարձրել է գործարանի բանւոր: Այդ հարցը կարելի է երկու կողմից քննել. նախ՝ ի նկատի ունենալով բանւորի աշխատանքի լարումը և զրա հետ կա-

պուած նիւթական բարեկեցութիւնը, և երկրորդ՝
այն բարոյական պայմանները, որոնք շրջապատում
են բանւորին գործարանում:

Տնտեսական, առողջապահական և բարոյական
տեսակէտից բանւորի համար շատ մեծ նշանակու-
թիւն ունի այն հարցը, թէ որքան է աշխատում
նա, թէ ինչ չափով են լարւում ու մաշւում նրա
ոյժերը: Աշխատանքի որքանութիւնն ասելով, պէտք է
հասկանալ նրա տեղութիւնը և սրան զուգընթաց
բոլոր կողմնակի պայմանները, օրինակ աշխատանքի
առողջապահական պայմանները:

Առողջապահական դիտութիւնը մեզ չի տալիս
աշխատանքի քանակութեան համար որոշ չափ, և եթէ
նկատողութեան առնենք այն բաղձաթիւ, յանախ
աննկատելի պայմանները, որոնցից կախուած է
այդ չափը, այն ժամանակ կտեսնենք, որ չի էլ
կարող տալ:

Ուստի այն բոլոր դատողութիւնները, որ
լինում են գործարանական աշխատանքի ոյժից վեր
լինելու և նրա չափը փոքրացնելու մասին, մասամբ
միայն հիմնուած են առողջապահական պա-
հանջների վրա. յանախ այդ դատողութիւնների
հիմքը բարոյական հասկացողութիւններ են լինում.
օրինակ ասում են թէ անհրաժեշտ է բանւորին ազատ
ժամանակ տալ իր մտաւոր ու բարոյական պա-
հանջները գոհացնելու, իւր ընտանիքի մասին հոգա-
լու և այլն:

Գործարանական բանւորի աշխատանքի լա-
րումը չափելու համար կարելի է վերջնել այն

Թուերը, որոնք ցոյց են տալիս, թէ որքան օր է աշխատում նա մի ամսուայ կամ մի տարուայ ընթացքում:

Տօն օրերի թիւը մեր գործարաններում շատ տարբեր է. եթէ չխօսենք այն տեսակ դէպքերի մասին, երբ գործարանը մէկ, երկու կամ աւելի ամիս ընդհատում է իւր գործը, տօն օրերի թիւը տատանւում է 96-ի և 126-ի սահմաններում: Իսկ եթէ խօսելու լինինք աշխատելու օրերի մասին, այն ժամանակ կտեսնենք, որ մեր գործարաններում նրանք մի ամսում 22¹/₂-ից այն կողմը չեն անցնում:

Մի խիստ աչքի ընկնող տարբերութիւն կայ աշխատանքի օրերի քանակութեան միջև այն գործարաններում, որտեղ արդիւնաբերութիւնը ձեռքի աշխատանքով է լինում և այն գործարաններում, որտեղ համարեա ամեն բան մեքենան է կատարում:

Առաջին տեսակի գործարաններում եղած տօն օրերի շատութիւնը կարելի է վերագրել այն բանին, որ այնտեղ աշխատողների մեծագոյն մասը տեղացիներ են, որոնք դեռևս աւելի կամ պակաս չափով կապուած են հողի հետ: Այդ կարգի գործարանը ստիպուած է հաշուի առնել տեղական սովորութիւնները, մինչդեռ խոշոր մեքենաներով լի գործարաններում այդ բոլորը արհամարհանքի է մատնւում:

Բանւորները աշխատում են օրական 12-14 ժամ, այսինքն միջին թուով 13 ժամ: Այստեղ մենք մի փոքր կանգ կառնենք մեր գործարաններում եղած դիշերուայ աշխատանքի վրա:

Գիշերուայ աշխատանքին մենք հանդիպում ենք արդիւնագործութեան զլիսաւոր ճիւղերում. մի տեղ նա սովորական է և արդիւնաբերութեան հիմքն է կազմում, մի այլ տեղ բանւորների աննշան քանակութիւնն է փոխառփոխ բանում զիշեր-ցերեկ, մի ուրիշ տեղ գիշերուայ աշխատանք չէր լինի, եթէ աշխատանքը երկարատե չլինէր և աւելի կանոնաւոր բաժանուէր օրուայ 24 ժամերի ընթացքում:

Ինչ ծեով էլ լինի, գիշերուայ աշխատանքը չափազանց վնասակար է: Այդ հարցն այնքան անզամ և այնպէս հանդամանօրէն քննել են տնտեսագէտներն ու առողջագէտները, որ վիճելը միանգամայն աւելորդ է:

Եթէ մինչև այսօր դեռ այնքան զօրեղ ու եռանդուն չեն հնչում այդ աշխատանքի ծեւր վերացնել պահանջող ձայները, պատճառն այն է, որ ճշմարտութեան լոյսը ճնշում և ծածկում է ամենազօր կապիտալի և նրա ստեղծած կարգերի քօղի տակ:

Մնում է միայն այստեղ ցոյց տալ թէ ինչ պակասութիւններ ունին, միմեանց համեմատութեամբ, գիշերուայ աշխատանքի տեսակները, որոնք պատահում են մեր գործարաններում:

Փոխառփոխ, հերթով կատարուող աշխատանքի ամենալատ տեսակը, անկասկած, այն է, որ բանւորներն ամենաքիչ հնարաւորութիւն ունին իրանց սպառած ուժերը վերականգնելու: Դա կարճատե հերթերի սխտեմն է: Պակաս վնասակար չէ նաև երկարատե հերթը, 12 ժամ տեւողութեամբ:

Կարճատե կարող է համարուել 6 ժամ տեւող

հերթակալութիւնը: Գործարանում աշխատելով 6 ժամ, օրինակ ցերեկը 6—12-ը, բանւորը մնացած ժամանակի մի մասը պէտք է գործադրէ ուտելու, ընտանեկան մանր հոգսերի և նման բաների վրա. նրա խկական հանդստութեան՝ քնելու համար կմնայ միայն 3-4 ժամ:

Բայց այդ կարճատև քունը գործարանի՝ զօրանոցի նման շէնքերի՝ ծանր ու խեղդիչ մթնոլորտում, միթէ կարող է վերականգնել նրա անքնութիւնից մաշուած կորուստները:

Հերթից կէս ժամ առաջ գործարանի սուլիչը, պահապանների թխկոցն ու համողումները նրան ստիպում են վեր կենալու և հերթակալութեան պատրաստուելու: Վեց ժամ աշխատելուց չետոյ՝ դիշերուայ ժամի 12-ին նա դառնում է աուն և նորից մի կերպ պառկում է քնելու:

Հետևանքն այն է լինում, որ բանւորը աշխատում է որքան կարելի է շուտ ճաշել, ամեն գործից ու հոգսից շուտ ձեռք քաշել, որ կարողանայ մի քիչ շուտ պառկել քնելու և ամբողջ շաբաթուած ընթացքում չկարողանալով այնքան քնել, որքան պահանջում է չոզնած մարմինը, բանւորը միշտ անեռանդ է, քնկոտ ու թույլ:

Նա քնում է ամեն մի չարմար և անչարմար դէպքում, նոյնիսկ մանդալիս ու կանգնած ժամանակ, չնայած որ գործարանի վարչութիւնը հսկում է խստիւ, տուգանքներ է առնում:

Այստեղ բանւորի մէջքը կոտրողը ոչ թէ աշխատանքի անողութիւնն է, որ աւելի պակաս է,

քան սովորաբար մեր զործարաններում է լինում, այլ աշխատանքի դասաւորութեան անմիտ սիստեմը:

Բոլոր կանայք՝ թէ մարդու գնացած, թէ ազափ, և բոլոր երեխաները, կանանց աշխատանքի մասին օրէնքի հրատարակումից առաջ, այդ միևնույն խորտակիչ պայմաններին էին ենթարկուած ազամարդկանց հետ միասին:

Ինչ որ անից էլ վատ բանւորները այդ ծանր պայմաններին էլ ենթարկուած էին և այսօր էլ ենթարկուած են դեռ մօր արդանդից, որովհետև մինչև այսօր ոչ մի սահմանափակում չի եղել ու չկայ չզի կանանց աշխատանքը փոքր ինչ թեթեւացնելու համար, զոնէ չդուրթեան վերջին օրերում:

Գալով ցերեկուայ աշխատանքին, պէտք է ասել, որ դործն ու հանգիստը սովորաբար հետևեալ կերպով են դասաւորուած մեր զործարաններում. վերն արդէն ասացիներ, որ աշխատանքը տևում է 13 ժամ և տատանում է 12-14 ժ. միջև: Ամենից յաճախ կեանքն սկսում է առաւօտեան ժամը 5-ից և տևում է մինչև երեկոյեան ժամի 8-ը: Քիչ է պատահում, որ աշխատանքն վաղ կամ ուշ սկսուի: Օրն երկու անգամ դործն ընդհատուած է նախաճաշի և ճաշի համար, սովորաբար կէս ժամ նախաճաշին և մի ժամ ճաշին:

Այսպէս ուրեմն, զործարանը բանւորին ազատ է թողնում երեկոյեան ժամը 8-ից մինչև առաւօտեան ժամի 5-ը, մաշելով նրան $13\frac{1}{2}$ ժամ զործարանի լարուած աշխատանքով և միայն $1\frac{1}{2}$ ժամ ընդմիջում անելով: Անկասկած լինում են

բացառութիւններ, բայց բանւորի աշխատանքի տեղողութիւնը այնքան է սովորաբար, որքան չիշեցինք:

Բաւական է արդեօք բանւորի ունեցած ազատ ժամանակը, որ կարողանայ մի մասը չատկացնել իւր մտաւոր ու բարոյական պահանջները գոհացնելուն, երբ նա տարուայ մէջ աշխատում է 276, կամ ամենալաւ դէպքում՝ 268 օր:

Գ

Որ տեսակէտից էլ նայելու լինինք բանւորական հարցին, ինչպէս էլ քննենք բանւորների կեանքի տնտեսական պայմանները, առողջապահական դրութիւնը, մտաւոր զարգացումը, բարոյական վիճակը, վերջ ի վերջոյ կզանք այն եղրակացութեան, որ ամենից կարեւորը նրանց նիւթականի հարցն է՝ նրանց վարձադինը:

Վարձագնի կողմից երկու տեսակ բանւորներ կան. ոմանք քիչ վարձադին ունին և տիրոջ հացով են ապրում, միւսներն աւելի մեծ վարձ են ստանում և ապրում իրանց հացով: Հասակաւոր բանւորը միջին թուով ամսական ստանում է 12 ռ. երբ ապրում է իր հացով և 7 ռ. երբ տիրոջից է ստանում:

Երկու դէպքում էլ կնոջ և տղամարդու աշխատանքի միջև մեծ տարբերութիւն կայ:

Մեր գործարաններում պատահող վարձատրութեան ձևերը բաւական բազմազան են, բայց

նրանց կարելի է երեք տեսակի բաժանել. ամսական, օրավարձ և գործավարձ:

Սակայն վարձագնի ձևը ոչ մի էական ազդեցութիւն չունի աշխատածի որքանութեան վրա. այստեղ գլխաւորն այն է, թէ արդիւնաբերութեան համար ո՞ր աստիճան կարևոր է բանւորի կատարած գործը, ո՞րքան է նրա հմտութիւնը և այլն:

Միջին հաշուով՝ երեք ձևով վարձ ստացողներն էլ համարեա միեւնոջն զուժարն են վաստակու՛մ, այն է, ինչպէս վերն էլ ասացինք, 12 ր. ամսական հասակաւոր բանւորն է ստանում և 6 ր. անչափահասը:

Այս վարձադիրն ունենալով՝ բանւորն իր պահանջները քչացնելով հասցնում է մինչև minimum-ի:

Բնակարանի կողմից նա գոհանում է չափազանց քչով, քաշ է գալիս կեղտոտ արհեստանոցներում և գոհ է, երբ մի ներքնակ ունի տակը զցելու. ամենալաւ դէպքում նա ունենում է մի սեպհական անկիւն, ախոռի նման կեղտոտ ու գարշահոտ:

Միայն այն բանւորներն են հեռու ապրում գործարանից, որոնք աշխատում են փոքրիկ գործարանում, որ դեռ իսկական մանուֆակտուրի կերպարանք չի ստացել, որտեղ դեռ քիչ մարդ է աշխատում և գործը ձեռքի աշխատանքով է կատարւում:

Բոլոր խոշոր գործարաններում բանւորները միշտ ապրում են գործարաններին կից, նրանց համար չատուկ շինած շէնքերում:

Այդ շէնքերը համարեա առանց բացառութեան իրար նման են:

Սովորաբար խոշոր գործարաններին կից, երբեմն նաև փոքր գործարանների մօտ գտնուած են փոքրիկ բնակարաններ, առանձնակի, մի կամ երկու սենեակով չաճախ խոնաւ ներքայարկուծ:

Բանւորերի կացարանները շատ տեղերոււմ անապին զօրանօցի նմանութիւն ունին, նեղ ու մութ միջանցքներով, երկու կողմից փոքրիկ նկուղներ՝ որոնք իրարից բաժանուած են մինչև առաստաղը հասնող հասարակ տախտակէ պատով:

Կան գործարաններ, որտեղ բանւորների բնակարանները բաժանուած են փոքրիկ նկուղների. այս նկուղներոււմ ապրոււմ են բնտանիքով և առանց բնտանիքի բանւորներ: Մեղանոււմ այս ձևի բնակարաններ շատ քիչ կան:

Բժան բաժան նկուղներ շինելու նպատակն է, ըստ կարելոյն բնտանիքը միւս բանւորներից առանձնացնել. բայց սխալ կլինէր կարծել, որ մի նկուղոււմ մի բնտանիք է միայն ապրոււմ, սովորաբար ամեն մի նկուղոււմ ապրոււմ են 2-3 բնտանիք:

Ոչ մի գործարանոււմ, ոչ մի տեղ որոշ չափ չկայ, որի հիման վրա տեղաւորելիս լինէին բանւորներին այդ նկուղներոււմ. միակ սահմանը նոր մարդ տեղաւորելու Ֆիզիքական անհնարաւորութիւնն է:

Իբր բացառութիւն պատահոււմ են գործարաններ, որտեղ վարչութիւնը բանւորներին տեղաւորելիս՝ ուրիշ բաների հետ մտածոււմ է նաև այն մասին, թէ միևնոյն ժամերի՞ն, միևնոյն հերթի՞ն են աշխատոււմ նոյն նկուղոււմ ապրող բանւորները, թէ ոչ:

31-2008

Գործարաններն ուսուցնասիրելիս* մեծ մասամբ պատահում են չափից դուրս խիտ բնակեցրած կացարաններ: Իւրաքանչիւր մարչուն մէկ խոր, սաժէնից պակաս տարածութիւն է գալիս. շատ գործարաններում այդ թիւը հասնում է $1/2$ խ. սաժ. և նոյն իսկ $1/3$ խ. սաժէնի:

Ընդհանուր ննչարանի պատկերը ոչ մի կերպ չի տարբերում առանձին նկուղներից: Այդ ննչարանների կաղծութիւնն ամեն տեղ միատեսակ է:

Շատ քիչ է պատահում, որ բանւորներին բացի տախտից, սեղան, աթոռ կամ դրա նման բան տալին գործարանից:

Բանւորները սովորաբար քնում են տախտերի վրա, որ կապած է լինում սենեակի երկարութեամբ, առանց բաժանումների. նրանք պառկում են մէկ մէկու մօտ, իրար վրա թափուած:

Յանախ այդ տախտերը երկու կարգ են լինում մէկ մէկու վրա, այնպէս որ վերևի տախտերը, կամ լաւ ևս՝ թառերը, շինուած են լինում առաստաղից միայն $3/4$ արշին ցած:

Եթէ ի նկատի ունենանք ննչարանում քնողների բաղծութիւնը, զանազան անհրաժեշտ չարմարութիւնների չլինելը, ինչպէս օրինակ, լուացարանն է, որի բացակայութեան պատճառով բանւորները ստիպուած են իրանց լուացքը ննչարաններում անելու և փռելու, այն ժամանակ հասկանալի կդառնայ, թէ այդ ննչարանները որքան վնասակար են առողջութեան համար:

Այսպէս ուրեմն մի կողմից բոլոր պայմանները

կան, որ բնակարանների օդը չափազանց փչանայ, միւս կողմից արհեստական կարգին օդանորոգում (վինտիլացիա) չկայ:

Յայանի է, որ բնական օդանորոգումը շէնքի պատերի արանքով, շատ անբաւարար է փչացած օդը բոլորովին մաքրելու համար: Վերը չիշածի նման կացարաններում, նոյն իսկ ամենաչաշոյ պայմաններում, բնական օդանորոգումը չի կարող հարկաւոր մաքուր օդի քանակութեան $\frac{1}{3}$ -ից աւելին հալթալթել:

Բոլորովին հասկանալի է, կարծում ենք, թէ ինչ սարսափելի նշանակութիւն ունի մաքուր օդի այդ չնչին քանակութիւնը մարդու համար և թէ ինչ են նշանակում գործարաններն ուսումնասիրողների կարճ նկատողութիւնները. «օդը դարշահոտ է», «օդը շատ ծանր է», «օդը բոլորովին փչացած է» և այլն:

Աշխատելով գործարանների փչացած օդում, բանւորներն անցնում են իրանց փչացած օդով լիքը ննչարանները, որոնք զտւում են գործարանների մօտ:

Այդ տեսակ բանւորները միշտ զգուելի օդ են շնչում և չաճախ շատ աւելի վատ պայմաններում են գտնւում, քան նրանք, որոնք ամեն օր երկար զբօսանք են անում դաշտում և վերադառնում են երեկոյեան գիւղ, իրանց խղճուկ խրճիթները, փոքրիկ տնակները, որտեղ օդը միշտ աւելի մաքուր է քան բանւորական «գօրանոցում»:

Վարձու բնակարանները համարեա ոչնչով չեն

տարբերուած գործարաններին կից եղած ննշարաններից:

Բայց նրանք զոնէ յատկապէս բնակուելու համար են շինուած:

Կան արդիւնաբերութեան այնպիսի ճիւղեր, որտեղ բանւորներն ապրում են և աշխատում են հենց նոյն շէնքում, կարծես առանց զգալու այն անյարձարութիւնը, որ ներկայացնում են այդ շէնքերը աշխատանքի և հանգստութեան համար:

Այդ կարգի արհեստանոցներից ամենալաւ նմուշ կարող են ծառայել խորի գործարանները:

Արհեստանոցը մտնելիս՝ այցելուն կարծես անտառ է մտնում. մի կողմ քաշելով ամեն ուղղութեամբ կախկախուած խորացու կեղևը, զգուշութեամբ ոտքը փոխելով, որ կաչում է 1—2 վերշոկ ցետով ծածկուած յատակին, ամեն քայլին ընկնելով ջրալի ցետով լիքը փոսերը, որ կաղմուել են յատակի փտած ու խոնաւ տախտակների մէջ, դիպչելով ջրի դոլլերին, ամեն անգամ ռիսկ անելով՝ ոտի տակ տրորելու յատակին սողացող փոքրիկ երեխաներին, այցելուն վերջապէս հասնում է պատուհաններից մէկին, որտեղ եռում է կեանքը:

Այստեղ արհեստաւորներն այնքան խիտ են հաւաքուած, որ մեծ մասամբ ամեն մէկին $1\frac{1}{2}$ խ. սաժ. օդ է ընկնում: Այստեղ է բանւորուհին ծնում իր երեխային ամենքի աչքի առաջ, այստեղ է պառկում բանւորը, երբ հիւանդ է լինում և դեռ դիմանալու ոչ ունի. այստեղ և մեռնում է, թէկուզ վարակիչ հիւանդութիւնից:

Տեսանք, թէ գործարանը բանւորին ինչ բնակարան է տալիս, հիմա տեսնենք նրա սնունդը:

Սև հաց, մի կտոր պանիր, ոոխ, սխտոր, երբեմն մի երկու ձու, իսկ ամառը հաց ու միրգ—ահա բոլորը: Իսկ երբեմն աւելի վատ՝ թէ որակով և թէ քանակով: Բանւորներին ամբողջ սնունդը սև հացն է և մի քիչ էլ դատարկ արդանակ, չնչին քանակութեամբ մսով: Պաս օրերը ոչինչ չի փոխարինում մսին:

Կացարանի վարձը ստիպում է բանւորին իր առանց այն էլ վատ սնունդը աւելի պակսեցնելու, որպէսզի ստացածից աւել չծախսէ: Տղամարդն իր ստացածի 63 ⁰/₁₀₀ ծախսում է միւս բոլոր պահանջներին վրայ, այն է շորի, ռանամանի, հարկի և ուրիշ վնարելիքների, հիւանդ ժամանակուայ ծախսածը ծածկելու, ուրախութեան ու զուարեութեան, որ լինում է տօն օրերին պանդոկներում՝ թէչով ու ոգելից խմիչքներով: Երկարատև աշխատանքից չեաոյ՝ բոլորովին նախանձելի չէ այդպիսի սնունդ ստանալը, այդ տեսակ կեանք վարելը:

Գ

Այժմ մենք կխօսենք թէ ինչ ազդեցութիւն է անում գործարանը բանւորների ֆիզիքական չատկութիւնների վրա:

Գործարանական աշխատանքը և զրա հետ կապուած գործարանական կեանքի պայմանները անկասկած վատացնում են բանւորի ֆիզիքական չատկութիւնները, և այդ վատացումն նոյնքան

մեծ է, որքան վատ են այս կամ այն պարապմունքի առողջապահական պայմանները:

Այդ ազդեցութիւնը աւելի ևս վնասակար է դառնում, երբ երկար ժամանակ է տևում և կեանքի այն շրջանը, երբ բանւորի օրգանիզմը դեռ կազմակերպուելու և հասունանալու վրա է:

Թէ՛ հասակով, թէ՛ կուրծքի մեծութեամբ և թէ՛ մարմնի քաշով գործարաններում աշխատող երեխաներն աւելի վատ են, քան թէ՛ դիւղացի երեխաները, որոնք գործարանական շրջաններում չեն եղել:

Ուշադրութեան արժանի է այն տարբերութիւնը, որ կայ գործարաններում աշխատող ու չաշխատող երեխաների միջև: Այդ տարբերութիւնն ամենապերնախօս փաստն է, որ ցոյց է տալիս թէ՛ որքան կործանիչ ազդեցութիւն ունի գործարանական կեանքը երեխաների վրա:

Գործարաններում աշխատող չափահաս բանւորները բաց օդում աշխատող բանւորների հետ համեմատած, ֆիզիքապէս՝ աւելի թույլ ին:

Գործարանական արդիւնաբերութեան որ նիւղն էլ որ վերցնելու լինինք, միշտ և ամեն տեղ մենք կնկատենք միևնոյն իրողութիւնը — շնչառութիւնից, կամ լաւ ևս՝ արտաշնչող թոյններից ու ածխածածկից առաջացած փչացած օդ և չափազանց բարձր աստիճանի ջերմութիւն. այս երկուսն էլ առաջ են գալիս այն պատճառով, որ արհեստանոցի փոքրիկ տարածութեան մէջ անհամեմատ մեծ թուով մարդիկ են շնչում:

Գործարանի վատ ազդեցութեան այդ արձա-
տական պատճառն աւելի ևս վատթարանում է,
երբ նրան միանում են մեքենաների ջերմութիւնը
և արհեստանոցի օդում տարածուած փոշիներն ու
գաղերը:

Մեր բոլոր գործարաններում, շատ քիչ բացա-
ռութեամբ, չկայ օդանորոգման համար անհրաժեշտ
շարժարութիւններ: Լուսամուտներն ամբողջ ձմեռը
մեխած են ու լաւ փակած, և միայն նրանց փոքրիկ
օդանցքներով կարելի է կանոնաւորել արհեստա-
նոցի օդը:

Փոքր գործարաններում դեռ բանւորը մի փոքր
ազատութիւն ունի, խոշոր գործարաններում նա
սեղմուած է մի նեղ շրջանակի մէջ և այնքան սերտ
կապուած է մեքենայի հետ, որ նրա անձնական
զգացմունքներն ու կամքը լիովին անհետանում են:

Ամբողջ 12-13 ժամ նա պէտք է փչացած օդ
ներշնչէ, և նա շնչում է այդ օդը շարունակ՝ աշխա-
տանքի մի բնդհատումից մինչև միւսը:

Փոքր գործարաններում աշխատանքը միայն
ցերեկն է լինում, հետևապէս զիշնորք քիչ փոխուում
է նրա միջի օդը:

Խոշոր գործարաններում բնդհակառակն, աշխա-
տանքը անբնդհատ շարունակուում է օր ու զիշեր,
հետևապէս բանւորներն իրանց աշխատանքը սկսում
են արդէն փչացած օդում, որովհետև արհեստանոց-
ների օդը նորոգելու սովորութիւնը չի արմատացած,
իսկ բնական օդանորոգումը անբաւարար է մեծ
գործարանների համար:

Այսպէս ուրեմն մեծ գործարաններում բանւորը շարունակ վատ օդ է շնչում: Կարիք կա՞յ արգետք էրկար խօսելու, թէ որքան վնասակար է փակ տարածութեան մէջ աշխատանքը, որտեղ և օդն է փչացած և ջերմութիւնն է չափից աւելի: Եւ միթէ այստեղ ևս միւսնոյն մեծ չափերով չի պատահում մահացութիւնն ու հիւանդութիւնը, ինչպէս որ սեղմուած գորանոցներում և բանտերում:

Միւս կողմից գործարանի աշխատանքը հէնց իր բնավորութեամբ մի սահմանափակում է մարդուս մկանային աշխատանքի:

Նէնց որ բանւորը որոշ ժամին կանգնեց իր մեքենայի առաջ, նա արգէն կորցնում է իր կամքն ու շարժումների ազատութիւնը և ինքն էլ դառնում է մի հասարակ մեքենայ, նրա աշխատանքը անգիտակից շարժումների մի շարք. նրա մկանները շատ քիչ ուժ են կորցնում, թէև այդ աշխատանքը յանախ աւելի չողնեցնող է, որովհետև անընդհատ է և միօրինակ:

Կանոնաւոր, առողջապահիկ կարգով կատարուող մկանային աշխատանքը բարձրացնում է մարդու մարմնի ֆիզիքական յատկութիւնների աստիճանը նոյնչափ, ինչ չափով մկանային աշխատանքի բացակայութիւնը, նեարդային համակարգութեան և մկանների ներզաշնակ գործունէութեան խանգարումը, թէպէտ աննկատելի, բայց միշտ հասցնում են օրգանիզմը կործանիչ հետևանքների:

Մկանների ամեն մի կծկում առաջ է բերում աւելի արագ արիւնաշրջութիւն ամբողջ մարմնի

մէջ, աւելի լաւ սննդառութիւն մարմնի բոլոր մասերում և աւելի մեծ եռանդ բոլոր կենսական գործողութիւնների համար: Սակայն գործարանի բանւորը միշտ պէտք է չարմարուի մեքենային, միշտ պէտք է աշխատի նրա թելադրութեամբ:

Մկանային աշխատանքի այսպէս սակաւանալը երկրորդ գլխաւոր պատճառն է գործարանների վնասակար ազդեցութեան:

Մնացած բոլոր պայմանները, եթէ աչքի առաջ ունենանք նրանց արած ազդեցութեան մեծութիւնը, աւելի փոքր նշանակութիւն ունին, բայց բոլորը միատեղ բանւորին հասցնում են վատասեռման:

Որքան նպաստաւոր է բաց օդում կատարուող դաշտաչին՝ կամ ընդհարապէս հողի հետ կապուած աշխատանքների ազդեցութիւնը բանւորի համար, նոյնքան վնասակար է գործարանական աշխատանքը, որը իշեցնում է բանւոր դասի ֆիզիքական յատկութիւնների աստիճանը:

Ո՞ւմ վրա ծանր տպաւորութիւն չէ արել բանւորի ողորմելի, տժգոյն, քնկոտ դէմքը: Կուչ կուչ եկած կաշի և մանկական մկաններ, անտարբերութիւն և անմասնակից վերաբերմունք դէպի ամեն բան, ահա գործարանի բանւոր մարդը:

Գործարանի աշխատանքը ասարիների ընթացքում մաշում է մարդու օրգանիզմը և վերջապէս գլորում է նրան դերեզման: Բայց բնական է մեռնում գործարաններում, մեր բանւորը մեռնելու համար զնում է գիւղ, որի մասին լսել է միայն իւր հօրից և իր անցագրից:

Մեր գործարանների կործանիչ ազդեցութիւնը չի վերջանում այն սերունդով, որի վրա ազդում է անձիջապէս:

Օրգանիզմի համար միանգամայն վնասակար պայմաններին չարմարուելու հետեւանքն այն է լինում, որ շուտով մեռնում են այն բանւորները, որոնք իժնէ առանձին ամբութիւն ու զիմացկունութիւն չունին:

Իսկ վաղաժամ չմեռնողները կեանք են տալիս մի նոր, բայց արդէն թոյլ սերնդի և եթէ գործարանական բանւորների կեանքի պայմաններն անփոփոխ մնան, ապա նրանց ազդեցութիւնը նորեկ սերունդի վրա շատ աւելի զօրեղ կլինի, քան նրանց հայրերի վրա է եղել. հետեւանքը կլինի թոյլերի չառաջընթաց մահացութիւնը և ֆիզիքական չափութիւնների նոյնպէս չառաջընթաց վատացումը. այսինքն այն, որ կոչւում է ազգաբնակութեան ալլասեռումն:

Այսպէս ահա փոխելով իր խեղճ ու մխտաժ, բայց սեփական խրճիթը հսկայական գործարանի հետ, թողնելով իր հողը, որ կիսով չափ ապահովում էր նրա ապրուստը՝ թէև ոչ միշտ իր անպտուղ լինելու պատճառով, թողնելով իր տնային արդիւնաբերութիւնը, տնայագործութիւնն ու գործարանի համար տանը աշխատելը և մտնելով գործարանի աշխատանքը ծախելու, — ի՞նչ է ստանում բանւորը:

Բանւորի օրը զիշեր դարձնելով, սպառելով նրա ուժը մինչև վերջին աստիճան, գործարանը խորտակում է նրա ընտանիքը, որ անպէտք է ալլես և

չնչում, սրբում է նրա առանց այն էլ սակաւաթիւ բարոյական հասկացողութիւններն ու աւանդութիւնները, որոնցով ապրում է զիւղացին:

Կորցնելով իր ունեցած բարոյական հասկացողութիւններն ու սովորութիւնները, որոնք զուցէ խաւար ու չետամնաց են, ի՞նչ է ստանում նրանց փոխարէն բանւորը և ինչ կարող է ստանալ, քանի որ նրա ամբողջ կեանքն անցնում է աշխատանքի, քնի և զինետան մէջ:

Աշխատանքի և բանւորական կեանքի ներկայ պայմանների մէջ՝ ընտանիքի գոյութիւնը գործարաններում մի անհնարին բան է. միւս կողմից բանւորի մտաւոր և բարոյական վաչրենացումը այս ընտանիքը դարձրել է աւելորդ ու անպէտք մի բեռ և սեռի չարաբերութիւնը հասցրել է անասնական աստիճանի:

Աշխատանքի անկանոն վիճակը, որ հետեւանք է մի շարք տնտեսական պայմանների, իւր ամբողջ ծանրութեամբ ընկնում է գործաւորների վրա:

Գործարանը աւելորդ է դարձրել ուժն ու վարպետութիւնը. դրա տեղ նա զրել է այնպիսի շնչին և մասնակի աշխատանք, որ չի պահանջում ոչ մկանների և ոչ մտքի լարում, այլ անընդհատ ու միօրինակ մկանաչին պարզ շարժումներ: Այս ամենը մարդուն իրան դարձնում են մեքենայ և ոչ միայն սահմանափակում են մարմնի ու խելքի զարգացումը, այլ և խորտակում են մարմինը ֆիզիքապէս և բթացնում են միտքը:

Միւս կողմից, զժբախտաբար, մեռնում է նաև մեր արհեստագործութիւնը:

Քաղաքակրթութեան այդ մեծ զիւտի՝ աշխատանքի բաժանման մէջ, բաժանւողը ոչ թէ աշխատանքն է, ինչպէս ասում է Ռէօսկինը, այլ ինքը մարդը, որի մտքի մնացած փշրանքները բաւական չեն լինում, որ նա կարողանայ մի մեխ կամ մի քորոց շինել. բոլոր ունեցածն այնքան է պէտք գալիս, որ կարողանայ շինել մեխի գլուխը կամ քորոցի ծայրը:

Եւ իսկապէս այդ պայմաններում «մարդը», մարդկային անձնաւորութիւնը պէտք է չքանայ, և դարձանալի չէ, որ խեղճ աշխատաւորները, «բանւորական շարժում» կոչուած խլրտումների ժամանակ, մեծ մասամբ չեն հասնում այն հետեանքին, ինչ որ հարկաւոր է, և ընդհանրապէս անընդունակ են իրանք ստեղծելու որևէ գէթ փոքր ինչ կարգին կազմակերպութիւն իրանց արդար ու բնական իրաւունքը պահպանելու համար...

Նողասիրութեամբ ու հողագործութեամբ միայն կարելի է բացատրել որևէ ազգի զոյութեան պահպանութիւնը պատմական աննպաստ պայմաններում:

Ի՞նչ կլինէր, եթէ ազգերն իրանց երկիրը կորցնէին. այն՝ ինչ որ պատահել է հրէաներին: Տարազիր, հողից կտրուած ու թափառական վիճակ: Վերջապէս կարիք կզգացուէր հողը նորից ձեռք բերելու, բայց արդէն ուշ կլինէր:

Նողի համար է, որ ազգերը պաշտպանւում են արտաքին թշնամուց, նոյն այդ հողի համար պէտք

է պաշտպանուել և ներքին թշնամուց՝ տնտեսական կռուի մէջ:

Այդ կռիւր չափազանց չամառ բնաւորութիւն ունի, և չաղթողը կլինի նա, ով լաւ կհասկանայ իր ժամանակի պահանջները:

ՎԵՐՁԻՆ ԽՕՍՔ

Ի՞նչ անել:

Մեր գրողներից առաջին անգամ Ստեփանոս Նազարեանցն էր, ինչպէս դրում է յայտնի հեղինակ Լէօն *), որը յայտնեց թէ հային ոչ մի պարծանք չէ հռչակուած վանառականութիւնը, քանի որ նա առւտրական միջնորդութեան կերպարանք ունի և արդիւնագործութիւն չէ յառաջացնում մեր երկրում:

Գրիգոր Անժրունին էլ այդ տեսակէտից նայելով վանառականութեան, ասում էր թէ եկել է կամ կգտջ ժամանակը, երբ հայը իրրեւ միջնորդ էլ դուրս կձգուի հրապարակից:

Հայի միջնորդութիւնը հարկաւոր էր, քանի որ մեր երկիրը գժուարութիւններ էր ներկայացնում օտարների համար: Կովկասեան պատերազմները, չարմար ու արագ հազորդակցութեան բացակայութիւնը ձեռնառու էին միջնորդ հայերին, որոնք երկրի հում նիւթերը ուրիշ երկիրներ էին արտահանում և դրսից էլ ապրանքներ ներմուծում:

Այժմ Կովկասը խաղաղացաւ, ուստի հազորդակցութիւնը արագ ու ապահով է դառնում:

*) Տե՛ս Գրիգոր Արժրունի, Հատ. II.

Կմնան հայերը միջնորդներ:

Այ՛ո, գուցէ մի առժամանակ կմնան, մինչև որ օտարազգիները կմանեն մեր երկիրը, լաւ կհանաչեն նրան, և շուտով ամեն ինչ իրանց ձեռքը կառնեն:

Ի՞նչ կմնայ հայերին—միայն մանրավանառութիւնը կամ պարագիտներին ծառայելը, որպէս միջնորդներ:

Գեռ ուշ չէ, եթէ հայերը սկսեն երկրի բնական հարստութիւնները շահագործել:

Բայց հայը միայն վանառական չէ, ազգի մեծամասնութիւնը հողի հետ է կապուած, երկրագործութեամբ է պարապում:

Բայց դժբախտաբար երկրագործութիւնն էլ մեղանում չէ զարգանում, որովհետև մեր երկրում միջոցներ, գումարներ չեն գործադրում նրան բարւոքելու համար:

Ներուպայում մի քանի տեղեր, օրինակ Զուիցերիայում, զիւղացիները առանձին վերցրած՝ շատ հարուստ չեն, ուստի նրանք միանում են, ընկերակցութիւններ են կազմում, և ահա հաւաքական գործակցութիւնը պատրաստում է նոյն անհրաժեշտ ոչժր՝ հողագործութիւնը զարգացնելու համար—դրամագլուխը:

Մեղանում հողագործութիւնը մի պարապմունք է, որ ապրուստի նուազ միջոցներ է տալիս ազգաբնակչութեան. երբ տարուայ բերքը աչոյ է, մեր զիւղացին դեռ կարող է ապրել առանց դժուարութիւնների:

Բայց լինում են բնական զանազան պատահարներ, վերջապէս ինքը, գիւղացին, զանազան պատճառներով չէ կարողանում հերկել իր գետինը, ձեռք բերել ապրուստի անհրաժեշտ միջոցներ: Այս տնտեսական ձախորդութեան մէջ նա այլևս չէ կարող ինքնագլուխ ապրել, դիմում է վաշխառուին, մեծ տոկոսների տակ է ընկնում:

Երկրագործական գործիքները նահապետական դրութեան մէջ են, փող չկայ նորերը, կատարելագործութեանը ձեռք բերելու համար. փող էլ լինի, չկայ հասկացողութիւն, թէ որքան օգտակար են դրանք:

Ի՞նչ անել:

Լոկ բարոյական խրատներով, քարոզներով բան չի գառնայ, իրաւացի ասում է պ. Լէօն: Ո՛րքան ուղում էք ասացէք, թէ լաւ են կատարելագործութեան գործիքները, թէ պէտք է հողը մշակել, բայց գիւղացին ընկնուած է նիւթական, տնտեսական հանգամանքների տակ:

Չկայ խօշոր հողատիրական կապիտալ, չկայ ընկերական՝ կօոպերատիւ սկզբունք, ժողովուրդը ինքնօգնութեան գաղափար չունի, գիւղական էժան կրեդիտը գոյութիւն չունի:

Ահա ինչ դրութեան մէջ է գիւղացի ժողովուրդը:

Եւ նա անդադար զաղթում է քաղաքները, թողնելով ապարդիւն երկրագործական պարապմունքը, թողնելով անտէր ու անպաշտպան իր ընտանիքը, իր հայերենի օջաղը: Այդպիսով ընկնում է գիւղը, բայց փոխարէնը չի բարձրանում քաղաքը...

Հարկաւոր է այդ ցաւալի դրութեան առաջն առնել, խելացի միջոցների դիմելով:

Զմուռանանք, որ մեր ժողովրդի կուլտուրական առաջադիմութեան խնդրում շատ մեծ դեր կարող են խաղալ դպրոցը, գրականութիւնը, թատրոնը և առհասարակ համաշխատակցութիւնը, որի կարիքն այնքան զգալի է տնտեսական կեանքում և որի մասին մենք արդէն խօսել ենք «Կարիք և բարեգործութիւն» գրքոյկի մէջ, 1901 թուին: Խորհուրդ ենք տալիս կարգալ նոյնպէս մեր գիրքը— «Ով է լանցաւորը»:

Համաշխատակցութեան շնորհիւ կարելի է կազմակերպել կօօպերատիւ ընկերութիւններ, որոնք կարող են մեծամեծ օգուտներ հասցնել մեր ժողովրդին, մեր խղճուկ գիւղացիներին:

Սյգպիսի կազմակերպութիւնների օգտակարութիւնը վաղուց արդէն հասկացել են մեղանից աւելի բաղաբակիրթ ազգերը և ամեն կերպ օգտուում են նրանց բարիքներից: Եւ ո՞րքան մեծ են այդ բարիքները:

Համաշխատակցող ընկերութիւնները, իրաւացի կերպով նկատում է պ. Ե. Թովչեան իւր չօղուածներից մէկում *), զգալի չափով էժանացնում են առօրեայ ապրուստի ամենանհրաժեշտ պիտոյքները և այն ոչ միայն իրանց անդամների, այլ նաև ամբողջ

*) Տես Մշակ, 1903 թ. № 65.

հասարակութեան համար: Օրինակ, հէնց որ մի որևէ զիւղում, քաղաքամասում կամ թաղում սպառող ընկերութիւն է կազմուում և իր սեպհական խանութը բաց անում, այն ժամանակ շրջակայքի վաճառականները ստիպուած են լինում իրանց ապրանքների որակը լաւացնել և գներն էժանացնել, որպէսզի կարողանան գէթ առժամանակ զիմադրել հզօր մրցակցին—սպառող ընկերութեան խանութին, որ հէնց առաջին քաջլափօխից հնարաւորութիւն ունի էժան ու լաւ ապրանք մատակարարել գնողներին: Ահա այդպիսով գներն ընկնում են և սպառողները շահւում:

Բանսելի ասելով՝ վաճառականները աշխատում են ամենաքիչը 30 ⁰/₀, իսկ երբեմն նոյն իսկ 50, 100 և 150⁰/₀. ուրեմն եթէ մի բանւորական ընտանիք տարեկան 300 ըուբլու մթերք է սպառում, զրա ¹/₃ մասը, այսինքն 100 ըուբլի վաճառականին է բաժին ընկնում: Բայց եթէ այդ միևնոյն ընտանիքը սպառող ընկերութեան անդամ գառնայ, այն ժամանակ այդ կլորիկ գումարը իրան կմնայ և նրա անտեսական գրութիւնը կբարելաւէ:

Վիճակազրական տեղեկութիւններից երևում է, որ Սարատովի նահանգում մսագործները միսը վաճառում էին 100 ⁰/₀ օգուտով: Բայց հէնց որ „Самолетъ“ նաւի ծառայողները այդտեղ սպառող ընկերութիւն հիմնեցին, միսը զրեթէ կիսով չափ էժանացաւ: Այդ ընկերութեան խանութում երբ մի որևէ ապրանք է պակասում, միւս վաճառականները գներն իսկոյն բարձրացնում են 50 ⁰/₀-ով

և ընդհակառակը: Այդպիսով տեղական սպառող ընկերութիւնը դառել է զննորի թելադրող և իհարկէ այդ թելադրութիւնը միշտ էլ օգտակար է լինում ընդհանրութեան համար:

Եւ եթէ նա սպառող ընկերութիւնների շնորհիւ մի որեւէ խնայողութիւն անէ, այն ժամանակ կը կարողանայ բաւարարութիւն տալ իւր միւս անհրաժեշտ կարիքներին: Իսկ այդ հանդամանքը երբէք վնասակար ազդեցութիւն չի ունենայ բանւորական վարձի վրա:

Եւ միթէ չբաւոր դասակարգն արդէն բաւարար չափով մեռք է բերում իր ուսելիքն ու հագնելիքը: Երբէք: Այդ մասին Լուի Բերտրանը առաջ է բերում հետեւեալ ուշադրաւ փաստը.— Գենտի և Բրիւսէլի սպառող ընկերութիւնների անդամները մի ժամանակ զիվիդենդը ստանում էին կանխիկ փողով, բայց երբ փողի փոխարէն նրանց մարկաներ արուեց՝ խանութից մթերքներ զնելու համար, այն ժամանակ վինակազրական տեղեկութիւններից երեւաց, որ իւրաքանչիւր անդամը այժմ միջին թուով աւելի շատ հաց է գործածում, քան թէ առաջ: Դրանից կարելի է դուրս բերել այն եզրակացութիւնները, թէ սպառող ընկերութեան անդամը սկզբում իր ընտանիքի բերանից նոյնիսկ չօր հացն է խնայել, որպէսզի միւս պահանջներին բաւարարութիւն տալ. իսկ երբ նա կանխիկ փողի փոխարէն մարկաներ է ստացել, այն ժամանակ միւս պահանջներն է զսպել և հացի քանակն աւելացրել:

Այսպէս ուրեմն, սպառող ընկերակցութիւններն

էժանացնում են ապրուստի միջոցները, իսկ դա մի բարերար գործօն է ներկայ տնտեսական կեանքի ծանրութիւնը թեթեացնելու համար:

Կօօպերատիւ ընկերութիւնները կարող են օգնութեան հասնել գործազուլի, հիւանդութեան կամ մահուան դէպքերում, և այդ երևոյթը արդէն շատ մեծ ծաւալ է ստացել Յւրոպայում, որտեղ տնտեսական կեանքն աւելի զարգացած է և դասակարգաւորին անաադոնիզմը աւելի սուր կերպարանք ստացած:

Բելգիական մի քանի ընկերակցութիւններ իւրաքանչիւր անդամից շաբաթական 5 սանտիմ (մօտ 2 կոպ.) վճար ստանալով, պարտաւորւում են այդ անդամի հիւանդութեան ամբողջ ընթացքում նրա ընտանիքին ձրխաբար հաց մատակարարել:

Մի քանի ուրիշ ընկերութիւններ շաբաթական նոյն վճարով պարտաւորւում են անդամի ամբողջ ընտանիքին ձրի բժշկական օգնութիւն հասցնել, երբ որ հարկաւոր լինի:

Անգլիայում սպառող ընկերութիւններից շատերը պարտաւորւում են իրանց անդամի մահուանից չէտոյ անմիջական օգնութիւն հասցնել նրա որբերին:

Ընկերակցութիւնները հնարաւորութիւն են տալիս առանց զրկանքների խնայողութիւն անելու: Կարծում ենք ամեն մի անհատ իւր կաշու վրա փորձած կլինի, թէ ո՞րքան դժուար է սև օրուայ համար մի օրևէ խնայողութիւն անել, երբ կարիքները օրէցօր

բազմանում են, երբ պահանջները անվերջ ճնշում են իրանց ծանրութեամբ:

Իսկ կօօպերատիւ ընկերութիւնը տալիս է այդպիսի հնարաւորութիւն և այն՝ առանց գոհաբերութեան: Կօօպերացիայի անդամը կարող է սովորական չափով իր ծախսերն անել, իր պահանջներին բաւարարութիւն տալ, բայց միևնույն ժամանակ որոշ խնայողութիւն անել: Դա այն դուժարն է, որ նա իբրև ղիվիդենդ պիտի ստանայ ընկերութիւնից իր կատարած ծախսերի համեմատ, այսինքն որքան նա շատ ապրանք է գնել ընկերութեան խանութից, նոյնքան մեծ բաժին կստանայ տարեկան ընդհանուր ղիվիդենդից: Այդպէս ուրեմն, սրամիտ կերպով նկատում է անտեսազէտ ժիզը, եթէ ատամնաբույժները իրաւունք ունին իրանց դռների վրա չաչտարարութիւն կպցնելու, թէ «այստեղ ատամները քաշում են առանց ցաւի», կօօպերատիվ ընկերութիւնները աւելի քան իրաւունք ունին իրանց դռների նակատին արձանադրելու— «այստեղ կարելի է խնայողութիւն անել առանց զրկանքների ու տանջանքների»:

Ընկերակցութիւնները չափաւորում են ապրանքների գները, որ շատ մեծ նշանակութիւն ունին ամբողջ ժողովրդի համար: Այդ նշանակութիւնը հասկանալ կարելի է Լուի Բերտրանի և Ֆերդինանդ Պէլուժի առաջ բերած հետևեալ փաստերից: Սպանիական ամենալաւ նարիչների (սպէլսին) հազարը արժէ միջին թուով 22 ֆրանկ, ուրեմն հատը մօտ 2¹/₂ սանտիմ, այն ինչ խանութպանները վաճա-

առում են 1200 0/10 թանկ: Շլորի 100 քիլոգրամը արժէ Վիլնէվէյուում 42 ֆրանկ, իսկ Պարիզում 2-3 անգամ աւելի: Ամենալաւ բրինձը Մարսէլյում արժէ ֆունտը 17 սանտիմ, իսկ Պարիզում 50 սանտիմ:

Գեղափանառները դնում են անտիպիրինի քիլոգրամը 30 ֆրանկի, իսկ փանառում են 300 ֆրանկի. խինին դնում են քիլոգրամը 80 ֆրանկով, իսկ փառում են 1000, 1500, նոյն իսկ 2000 ֆրանկով:

12 ֆրանկի զնած հանգուստեղէնը փանառականները ծախում են 35 ֆրանկի. լաւ հեծանիւր արժէ 80 ֆրանկ, բայց փանառում են 300 ֆրանկով. և այլն և այլն:

Եւ այդ տեսակ սանձարձակ շահագործութիւն գոյութիւն ունի ոչ միայն Փրանսիայում, այլ նաև բոլոր միւս երկրներում. իսկ մեր կուլտուրապէս խակ երկրում առաւել մեծ չափով:

Ընկերակցութիւնները կարող են այդ շահագործումը սանձահարել, չափաւորել, սեպհական խանութներ հիմնելով և մանր միջնորդ փանառականութիւնը վերացնելով:

Ընկերակցութիւնները կարող են նաև բանւորական աշխատանքը որոշ չափով ազատել շահագործումից, որովհետև հնարաւորութիւն ունին դնելու և սպառելու միայն այն գործարանների արտադրած ապրանքները, որոնք բարեխիղճ չափով վարձատրում են իրանց բանւորներին:

Փոխադարձ օգնութեան այդ ձևը շատ գործածական է Անգլիայում: Այդտեղ բանւորական

կազմակերպութիւնները—արէզ ունիօնները, սահմանել են այսպէս ասած՝ Cabel—system, որի էութիւնը հետեւեալն է. արէզ ունիօնը ժամանակի համեմատ որոշում է բանւորական օրավարձի չափը և ապա առանձին եարլիկներ է կազմում այն բոլոր ապրանքների վրա, որոնք պատրաստուած են այդ չափով վարձատրուող բանւորների ձեռքով. իսկ սպառող ընկերութիւններից շատերը իրանց կողմից ոչ թէ են տալիս այդ սխտեմին, դնելով միմիայն այդպիսի եարլիկներով ապրանքներ: Այդպիսի պայմաններում գործարանները այլևս չեն կարողանում ամեն մի նպաստաւոր հանդամանքից օգտուել օրավարձը պակասեցնելու համար:

Ընկերակցութիւնները կարող են կռուել մթերքների կեղծիքի դէմ, որովհետեւ հնարաւորութիւն ունեն սեփական խանութներում ամենալաւ ապրանքներ պահելու և այդպիսով կեղծած մթերքները վաճառանոցից դուրս մղելու: Իսկ ռրքան շատ, ռրքան վնասակար են այդպիսի կեղծիքները:

Դեռ 1862 թ. բազմաթիւ փաստերով ապացուցուեց, որ Լոնդոնի հացափաճառներից շատերը սովորութիւն էին դարձրել հացի հետ խառնել սապոն, կիր, փայտի թեփ, և այլ նիւթեր: Իսկ այժմ այդ միջոցը շատ մեծ գործածութիւն է ստացել այն բոլոր տեղերում, որտեղ խիստ հսկողութիւն չկայ. այսպէս օրինակ, մօտ ժամանակներս Փրանսիայում ձերբակալել էին մի ամբողջ վազոն փայտի թեփ, որ ուղարկուած էր հացափաճառի անունով:

Բայց միայն հացը չէ կեղծիքի ենթարկւողը.

միւս մթերքներն էլ ազատ չեն այդ չարիքից: Շատ անգամ սուրճի փոխարէն լոբի կամ դարի են վաճառում, երբեմն էլ կաւի հետ խառնուած:

Շատերը շոկոլադին մանրացրած աղիւս են խառնում:

Գերմանիայում չափազանց էժան դնով (շիշք 40-50 կոպ.) վաճառում են շամպայնի զինի, բայց դա ոչ մի առընչութիւն չունի իտիականի հետ, այլ մի նարպիկ կեղծիքի արդիւնք է:

Կաթնավաճառներից շատերը իրանց բարի սովորութեամբ միշտ ջուր ու կրախմալ են խառնում կաթի հետ:

Շատերը դձակ իւղը հալում ներկում են և իտիական իւղի տեղ վաճառում:

Ահա այդ կեղծիքի դէմ էլ կռուել կարող են սպառող ընկերութիւններն իրանց օրինակելի խառնութներով:

Ընկերակցութիւնները կարող են ասպարէզից դուրս մղել աւելորդ միջնորդներին, որոնք իրանց դոչութեամբ միայն մի մեծ պլիւս են աւելացնում բոլոր ասրանքների գների վրա: Սպրանքը գործարանից դուրս գալուց չետոյ՝ ընկնում է նաև խոշոր վաճառականի ձեռքը, տպա միջակ, ապա մանր, և այդ բոլորից չետոյ հասնում է սպառողին, որի վրին և ծանրանում է աւելորդ ծախսերի ամբողջ գումարը: Սպառող ընկերութիւնը կարող է անմիջական կապ հաստատել գործարանատիրոջ հետ, դրանով ոնչացնել միջնորդ աստիճանները և զգալի էժանութիւն մտցնել դների մէջ:

Րնկերակցութիւնները կարող են ոչնչացնել
րեկլամը—չափազանց գովաբանութիւնը, ով որ ծա-
նօթ է մեծ քաղաքների, տնտեսապէս զարգացած
երկրների կեանքին, նա անշուշտ կիմանայ թէ
վաճառականները որքան խոշոր գումարներ են ծախ-
սում րեկլամի համար—լրագրական չախտարարու-
թիւնների կամ շրջիկ մարդկանց միջոցով: Կօօպե-
րատիւ ընկերութիւնը կարիք չունի այսպիսի
միջոցի դիմելու, որովհետեւ նա արդէն ունի իւր
սպառողները, որոնք միաժամանակ շահադրողուած
սեփականատէրեր են:

Րնկերակցութիւնները զարգացնում են ընկե-
րութեան ոգին, համերաշխութիւնն ու միաբանու-
թիւնը և դրանով մասամբ հարթում նախապատ-
րաստում են այն ուղին, որը տանելու է մարդկանց
դէպի վարդազօն ապագան, դէպի այն աշխարհը,
ուր չկայ շահագործում ու բռնութիւն, ուր տիրում
է կատարեալ հաւասարութիւն ու արդարութիւն,
երջանկութիւն և ուրախութիւն:

Այս ընդհանուր տեսութիւնից չէտոյ անցնենք
այժմ իրական փաստերին և տեսնենք, թէ մեր
գիւղական ժողովուրդը ինչպէս կարող է կազմա-
կերպել ցանկալի ընկերակցութիւններ:

Մեր գիւղացին դարունն ու ամառը աշխա-
տում է, իսկ ամբողջ ծմեռը և մասամբ աշունը
անգործ պառկում և սպասում է առանց արտա-
դրելու: Շրջապատող պայմաններն ընդհանրապէս

այնպէս են, որ ձմեռնային պարապմունք չեն մատակարարում գիւղացուն, իսկ նա այնքան ոյժ ու պատրաստութիւն չունի, որպէսզի սեփական նախածեռնութեամբ ստեղծէ եկամտի աղբիւր: Այդպիսի հանգամանքներում որքան էլ բարի լինի մայր բնութիւնը, որքան էլ առատ լինի երկրի բերքը, նա չի կարողանայ բաւարարութիւն տալ ամբողջ տարուայ պէտքերին: Սև կարիքը՝ ձմեռուայ բուք ու բորանի հետ, կանգնում է թշուառ գեղջուկի գրանր: Ի՞նչ անել: Հարկաւոր է հարկերը վճարել— նա դիմում է վաշխառուի օգնութեան, հարկաւոր է տղայ, աղջիկ ամուսնացել— նա դարձեալ նոյն նաւապարհն է ընտրում: Իսկ վաշխառուն օգտւում է այդ նեղ վիճակից և իր երկաթէ պայծամներն է առաջարկում. պայծամներ, որոնք անքան աւերիչ, անքան քայքայիչ հետքեր են թողնում: Այդ մասին փաստերը բաղձաթիւ են, նմուշներ ամեն քայլափոխում պատահում են:

— «Աստուած բանն աջողէ Սաքօքեհի, ասում էր ինձ Նիրակի գիւղացիներից մէկը:

— Ի՞նչո՞ւ, ի՞նչ է արել:

— Շատ մեծ բան. նա ինձ պարտք տուեց թուձանին (10 բ.) միայն 20 կոպ.— (ամսական)— շահ և մէկ օրուայ արօրի օգնութիւն պահանջելով» *):

Միամիտ, խղճուկ գիւղացի: Նրա կարծիքով դա բարեգործութիւն էր: 10 բուբլուն ամսական 20 կոպ. առկոս, ուրեմն տարեկան 2 բ. 40 կ. և

*) Տես Մշակ, 1903 թ. № 200.

արօրի մէկ օրավարձ, որ ամենաբիչը 1 ր. 60 կ. կարելի է հաշուել, ուրիշ խօսքով ասած՝ 10 բուբլուն տարեկան 4 ր. տոկոս կամ 100 բուբլուն 40 0/0: Եւ դա դեռ բարեգործութիւն է համարուում, իբրև վաշխառական պահանջի minimum: Կան աւելի սոսկալի փաստեր, երբ տոկոսը 100 ու նոյն իսկ 200 տոկոսի է հասնում: Գժբախտաբար, տնտեսական այդ շարիքը միայն կանխիկ դրամի փոխառութեան շնորհիւ չէ արտաչայտուում, այլ և սերմացուի, շարդի և առհասարակ նիւթեղէնի փոխառութեամբ: Գիւղում դրեթէ ընդհանուր սովորութիւն է դարձել հարկ եղած դէպքում 1 ք[թոց շարդ փոխ վերցնել 2 ք[թոց վերադարձնելու պայմանով, ուրեմն վեց ամսուայ ընթացքում՝ կրկնակի, այսինքն տարեկան 200⁰/0: Գրեթէ նոյն ձևով է կատարուում և հացահատիկների փոխառութիւնը, սովորաբար վերցնում են 1 սոմար (18 պուդ) և վերադարձնում 1¹/₂: Գիւղական խանութպանն էլ յետ չէ մնում այդ ընդհանուր հոսանքից: Նա իր վաճառած ապրանքից ամենաբիչը 25-50 0/0 օգուտ է ստանում, իսկ շատ անգամ «նիսեա» տուած ապրանքի համար էլ առանձին տոկոս է հաշուում:

Ի՞նչ անէ այդպիսի պայմաններում ապրող զիւղացին: Նա աշխատում է, արիւն քրտինք է թափում, բայց արդիւնքն ուրիշն է վաչելում: Կալոցը վերջանալուն պէս գալիս է հարկահանը և իր հարկը պահանջում, պարտատէրը՝ պարտքը, խանութպանն՝ իր բաժինը, պահապանն՝ իր վարձը: Եւ վերջը

գիւղացիին ամբարուժ է չնչին մնացորդը, միամիտ բարեպաշտութեամբ մրմնջալով:

— Աստուած ողորմած է, նա իմ քնտանիքի բաժինը կուղարկէ:

Սակայն, ինչպէս յայտնի է, հրաշքների դարը վաղուց է անցնել: Բարեպաշտ զեղչուկի սպասելիքը չէ արդարանում և նա դեռ ծմեռուալ կէսին նորից դիմում է փոխառութեան, նորից կրկնում է նոյն խաղը և այդպէս անվերջ: Էլ ճրտեղից նա մտածէ կուլտուրայի և կատարելագործութեան մասին:

Այսպէս ուրեմն, ամփոփելով բոլոր ասածները, դալիս ենք այն եզրակացութեան, որ մեր երկիրը բարեբեր է և հարուստ, բայց ազգաբնակչութիւնը տգէտ է ու կուլտուրապէս յետամնաց: Նա չի կարողանում շահագործել իւր անխնամ քնկած հարստութիւնները, չէ կատարելագործում մշակութեան տեխնիկան, չարքաշ կեանք է վարում և շատ յանախ կարիքից ստիպուած վաշխառուական շահագործումների ենթարկում:

Ի՞նչ անել ուրեմն, ինչո՞վ դարձանել ժողովրդական այդ ցաւը, ինչո՞վ վերացնել կամ զոնէ մեղմացնել տնտեսական այդ չարիքը:

Ուրիշից փրկութիւն սպասելն անօգուտ է, կողմնակի բարեգործութեան վրա յոյս դնելն ապարդիւն: Տնտեսական—սոցիալական չարիքները խօսքով ու բարի ցանկութեամբ չեն վերացում, այլ կենդանի գործով: Անհրաժեշտ է ուրեմն ինքնագործունէութիւն ու ինքնօգնութիւն՝ համաշխատակցութեան վրա հիմնուած: Ինչ որ անօր է անել

մէկը, կտրող է անել այդ մէկերից կազմուած միութիւնը. ինչ որ զժուար ու անմատչելի է զիւղական մի ընտանիքի համար, մատչելի կղառնայ ամբողջ զիւղին, եթէ նա միացած լինի, եթէ նպատակաշարժար կազմակերպութիւններ ունենայ: Ձե՞ որ անծրևի կաթիլներն էլ շատ շնչին ոյժ են ներկայացնում առանձին-առանձին վերցրած, բայց երբ միանում են՝ առուներ են կազմում, առուները՝ գետեր, գետերը՝ հեղեղներ: Կարելի է հասարակական անշատ ոյժերից էլ այդպիսի հոսանքներ առաջացնել, եթէ նրանց համաշխատակցութեան օգակով միացնենք:

Երբ մարդ նանապարհօրդում է Եւրոպայի քաղաքակիրթ երկրներում, երբ տեսնում է զարգացած կուլտուրայի արդիւնքները, ազգաբնակութեան բարեբաստիկ կենցաղը և աչքի առաջ է քաշում մեր մութ ու մռայլ իրականութիւնը, այն ժամանակ ակամայից մի բացականչութիւն է զուրս թռչում.

— Ինչո՞ւ մեղանում էլ այդպէս չէ. ինչո՞ւ մեր ժողովուրդն էլ չի հետևում եւրոպացիների զեղեցիկ օրինակին:

— Ախր մենք ոյժ չունենք, գուցէ պատասխանեն շատերը. ի՞նչպէս հետևենք այդպիսի օրինակների, ինչպէս ստեղծենք ցանկալի կազմակերպութիւններ:

Բայց միթէ դա արդարանալու պատճառ է: Ոչ մի բարիք առանց զժուարութեան և զօհարերութեան չէ առաջ գալիս: Ոչ մի տեղ հասարակական հիմնարկութիւնները չանկարծակի, կախար-

դական գաւազանի շնորհիւ չեն գոյութիւն ստանում: Դրանք բոլորն էլ հաստատուում են կամաց կամաց, ժամանակի ընթացքում, անվերջ շանքերի շնորհիւ: Եւրոպայի շատ և շատ գիւղերում կան սպառող ընկերակցութիւններ, փոխատու-խնայողական, ինքնօգնութեան ու այլ օգտակար ընկերութիւններ, ֆիզիքական ու բարոյական դաստիարակութեան համախմբումներ: Ի՞նչ էք կարծում, ո՞վ է եղել այդ բոլորին ծնունդ տուողը: Պետութիւնը, բարեգործները:

— Բա՛ւ լիցի. զրեթէ ամեն տեղ ժողովուրդն է եղել զլիսաւոր նախաձեռնողն ու զեկալարողը: Պետութեան ու բարեգործութեան զերը միայն բացառիկ դէպքերում է արտաչայտուել: Անցնենք փաստերին:

1884 թուականին Ֆրանսիական կառավարութիւնը մի օրէնք է հրատարակում, թէ երկրագործները կարող են սինդիկատներ՝ ընկերութիւններ կազմակերպել և իսկոյն այդ օրէնքը իրականութիւն է դառնում: Այդպիսի ընկերութեան առաջին օրինակը զնում է Դեղի անունով մի մարդ, ապա կոմս Բոկինից, Տրեզէօր զը լա Բօկ և այլն: Կարճ ժամանակում այդ ընկերութիւնների ցանցը ծածկում է ամբողջ Ֆրանսիան. ամեն տեղ էլ ինքը ժողովուրդն է գործի զլուխ անցնում: Եւ ո՞րքան մեծ բարիքներ են հասցրել այդ ընկերութիւնները Ֆրանսիացի գիւղացիներին:

Նախքան այդ ընկերութիւնների հաստատուելը, շատ շատերն էին խօսում, թէ կարելի է հողը

արհեստական կերպով պարարտացնել, թէ կարելի է աւելի կատարելագործուած մեքենաներ ձեռք բերել, բայց միայն չափազանց սակաւաթիւ ընտրեալներն էին խօսքից դէպի գործն անցնում: Մեծամասնութեան համար այդ բոլորը մնում էր միայն բարի ցանկութիւն, անմատչելի մի բարիք: Բայց երբ այդպիսի առանձին ընտանիքները միանում, ընկերութիւններ են կազմում, այն ժամանակ գործը խսկոյն հեշտանում է, զիտութեան և տեսնիկայի արդիւնքները բոլորի համար մատչելի դառնում: Գիւղերում սկսում է մի տենդային կեանք, զեղեցիկ օրինակը համաճարակ հիւանդութեան նման տարածւում է ամեն կողմ: Հոյր արհեստական ձեռք պարարտացնելը, մշակութեան տեսնիկան կատարելագործելը, արդիւնաբերած պտուղները շահեկան կերպով վաճառահանելը—այդ բոլորը հեշտութեամբ իրագործւող մի բան է դառնում: Ինչո՞ւ, որովհետև անչատուած ոչժերը միանում են ընդհանուր կազմակերպութեան օգակով: Երկրագործական ընկերութիւնների երևան գալուց յետոյ, ասում է տրնտեսագէտ Բանսել, Փրանսիայում քիմիական միջոցներով արտեր պարարտացնելը երկու անգամ աւելի ծաւալ ստացաւ, քան առաջ: Այդ միևնոյն ընկերութիւնների շնորհիւն էր, որ վաճառականները պարարտացնող նիւթերի գինը 50⁰/₀ պակասացրին:

Ներկայումս էլ Փրանսիայի գլխաւոր վայրերում կան այդ ընկերութիւններից: Նրանք ունեն սեփական թերթեր, հրատարակում են հրահանգիչ զբքոյկներ, մասնագէտ ղեկավարների միջոցով բա-

ցատրուձ, հասկացնուձ են զիւղացիներին հողի ծշակութեան ու արդիւնաբերութեան անհասկանալի կողմերը, ցոյց են տալիս, թէ հողը պարարտացնելու համար ինչքան և ինչ նիւթեր են հարկաւոր, ինչ ձեքենաներ, ինչպիսի սերձացուն է ձեռնտու և ալլն: Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: Ընկերութիւնը իր երաշխաւորութեամբ դնուձ և տալիս է իր անգամներին ամեն հարկաւոր նիւթեր ու սլիտոյքներ: Նա ունի իւր սեպհական խանութր, պահեստր, ամբարը, խնայողական դանձարանը: Այդ բոլորի շնորհիւ ընկերութեան անգամը ազատուձ է ձիանդամայն վաշխառուի նանկերից, հեռու է ձնուձ կողմնակի խանութպանների խարդախութիւնից ու շահագործուձից: Ամեն ձի նեղ բոպէուձ նա պիձուձ է ընկերութեանը և ստանուձ է բաւարարութիւն: Ընկերութիւնը իր անգամների բոլոր հարկաւոր պիտոյքները դնուձ է գուձարով, անձիշական աղբիւրից, աւելի էձան ու ձեռնտու պայձաններիով:

Երկրագործական ընկերութիւնները իրանց անգամներին այդքան զիւրութիւն տալուց չետոյ դեռ որոշ օգուտ էլ են ստանուձ, որը բաձանուձ են անգամների վրայ՝ ձասնակցութեան աստիձանի սոկոսով:

Ձրանսիայի երկրագործական ընկերութիւնները ձամանակի ընթացքուձ շաղկապուել են իրար հեա և ձի ընդհանուր կեղրոն առաշացրել, որ դանուձ է Պարիզուձ և «կենտրոնական ընկերութիւն» անուձն է կրուձ: Բացի դրանից կան և նահանգական կենտ-

րոնական ընկերութիւններ: Իրանց բոլորի հետ կապուած են մօտ 900 առանձին ընկերութիւններ:

Բայց միայն Փրանսիան չէ, որ կարող է պարձենալ այդպիսի դեղեցիկ կազմակերպութիւններով: Եւրոպայի միւս երկրներում էլ՝ Գերմանիայում, Անգլիայում, Բելգիայում, Նոլլանդիայում, Շուեյցարիայում, Իտալիայում ու Աւստրալիայում, կան նոյնանման բազմաթիւ ընկերութիւններ: Ամեն տեղ հիմնական սկզբունքը նոյնն է—համաշխատակցութիւն և փոխադարձ օգնութիւն, թէև նա երբեմն տարբեր վարիացիաներով է ձևակերպուած տեղի ու սոցիալական պայմանների համեմատ:

Գերմանիայում դեռ Փրանսիայից առաջ սկսել էր կազմակերպուել աշխատաւոր տարրը: Այդտեղ հռչակաւոր Շուլց Դելիչի ջանքերն ու արժարժած դադափարները բաւական շօշափելի արդիւնքներ էին տուել, առաջացնելով բազմաթիւ ընկերակցութիւններ: Եւ ահա Փրանսիայի ազդու օրինակը աւելի մեծ դարկ է տալիս այդ հոսանքին, տարէցտարի աւելի ու աւելի մեծացնելով զիւղացիական կազմակերպութիւնների թիւը, որ հասել է 1859

1859 թ.-ին — 67-ի. 1870-ին — 164-ի.

1880-ին — 360-ի. 1891-ին — 1442-ի.

1892-ին — 1294-ի. 1896-ին — 1397-ի:

Անգլիան թէև իր աշխարհագրական ու երկրաբանական առանձնատկութիւններով զլիսաւորապէս արդիւնագործական երկիր է ներկայացնում, բայց այնուամենայնիւ այդտեղ էլ բուն են դրել բաւական թուով երկրագործական ընկերութիւններ,

որոնցից ամենահինն ու ամենանշանաւորը Իսպիօրաի ընկերութիւնն է (հիմնուած 1868 թ.)։ Իս ոչ միայն կատարում է ֆրանսիական ընկերութիւնների ծրագրած բոլոր ֆունկցիաները, այլև իր սեփական գործարանն ունի, որտեղ պատրաստում են հող պարարտացնելու նիւթեղէններ ու գործիքներ։ Նրա անդամների թիւը դեռ 1892 թուին հասնում էր 3057-ի, իսկ դրամագլուխը մօտ կէս միլիօն ֆրանկի։

Այժմ համառօտակի չիշենք, թէ երկրագործական համաշխարհային ընկերութիւնները որքան մեծ օգուտներ են հասցնում իրանց անդամներին յատկապէս իբրև արդիւնաբերող ու վանառահանող ճարմիններ։

Ինչպէս ասում է Պ. Ե. Թոփչեանը, Եւրոպայում երկրագործական ընկերութիւնները հովանաւորի դեր են խաղում իրանց անդամների վերաբերմամբ։ Նրանք ամեն կերպ նպաստում են զիւղացիներին նախ արդիւնաբերական և ապա վանառականական գործունէութեան մէջ։ Այսպէս օրինակ, մի բանի ընկերութիւններ ունեն սեփական խանութներ, որտեղ վանառում են հարկաւոր առարկաներ՝ յատկապէս իրանց անդամներին։ Ուրիշ ընկերութիւնները վանառում են ոչ միայն անդամներին, այլ և կողմնակի ճարգիւնց, միայն այն տարրերութեամբ, որ առաջինները օգտուում են որոշ պիշումով ու արտօնութիւններով, իսկ երկրորդները զնում են սովորական վանառականական շուկայի պայմաններով։ Այդպէս է ֆրանսիայի Ներքին Շարանտայի

ընկերութիւնը, որ ունի 30 բաժանձունքներ և 12000 անդամներ:

Դէ Սալիանսի ընկերութիւնը ի միջի ալլոց ա- նասունների առևտրով է զբաղւում և կարողանում է սովորականից զրեթէ 30⁰/0 էժան ծախել, որ մի մեծ բարիք է ազգաբնակութեան համար:

Բացի տեղական գործունէութիւնից՝ երկրա- գործական ընկերութիւնները հիանալի կերպով կազ- մակերպում են և արտահանութեան գործը: Իրանց բերքերը ծախելու ժամանակ ընկերութեան անդամ- ները երբէք ճարպիկ «հաւաքագնողի» (СКУПЩИКЪ) — շահագործութեանը չեն ենթարկւում: Նրանք բո- լոր նիւթերը չանձնում են ընկերութեանը, որը ու- ղարկում է համապատասխան շուկաները, վանա- ռում է ամենաձեռնտու պայմաններիով և ապա ստա- ցած գումարը բաժանում ապրանքատէրերին:

Կարծում ենք, որ առանց բացատրութեան էլ հասկանալի են այդպիսի գործունէութեան առաւե- լութիւնները՝ աշխատաւոր ոյժերի և ժամանակի խնայողութիւն, շահաւէտութեան նեւ միասին:

Մինչև այժմ մենք չիշեցինք համաշխատակցող զիւղական ընկերութիւնների երեք զլխաւոր ֆունկ- ցիաները — երկրագործական աշխատանքների ղեկա- վարութիւն, հարկաւոր զիտելիքների և նիւթերի մատակարարութիւն և ստացուած բերքի շահաւէտ վանառահանութիւն: Բաց կայ և չորրորդը, որ պակաս նշանաւոր է: Այդ ընկերութիւնները սա- րապժուներ են ստեղծում իրանց անդամների համար, որով և զգալի չափով նպաստում են զիւղասնտե-

սական արդիւնադործութեան զարգացմանը: Դիմենք
դարձեալ փաստերին:

Գերմանիայի շատ զիւղերուձ կան կրախմալի
գործարաններ, որոնց հիմքը չիշեալ ընկերութիւն-
ներն են դրել: Գիւղացիները գարունն ու ամառը
պարապում են իրանց սովորական գործերով, իսկ
տարուայ մնացած ժամանակը աշխատում են գոր-
ծարանում, հացահատիկներից կրախմալ են պատ-
րաստում և վաճառահանում:

Շատ տեղերում էլ այդ ընկերութիւնները բե-
րել են տուել կաթնատնտեսական ու զինեղործա-
կան օրինակելի մեքենաներ, որոնց շնորհիւ զիւղա-
ցիները հնարաւորութիւն են ստացել սեփական
ձեռքերով և խելացի ձեով մշակելու իրանց արդիւ-
նաբերած պտուղները և վաճառահանելու օգտակար
պայմաններով: Այդպիսով նրանք կարողանում են
մրցել նոյն իսկ խոշոր կապիտալիստների դէմ, որ
շատ մեծ նշանակութիւն ունին ներկայ անտեսական
կեանքում:

Ընթերցողներից շատերը գուցէ կարծեն, թէ
զա մի շատ բարդ ու դժուարին գործ է: Բայց
սխալ է այդպիսի կարծիքը. այստեղ ոչ մի դժուար-
ութիւն և բարդութիւն չկայ, ամեն ինչ կատար-
ւում է պարզ ու հասարակ ձեով: Ահա մի փոքրիկ
զիւղ, որ ունի համաշխատակցող ընկերութիւն:
Այդ ընկերութիւնը հիմնում է կաթնատնտեսարան,
հրաւիրում է մասնագէտ վարպետ: Իւրաքանչիւր
առաւօտ զիւղացիները կթում են իրանց կովերին
ու ոչխարներին և կաթը բերում, քաշով չանձնում

կաթնատնտեսարանին: Վերջինս հաւարած կաթից պատրաստուած է զանազան իւղեր ու պանիրներ, արտահանուած, վաճառուած է և համապատասխան ծախսերը դուրս զալուց չեւոյ, զուտ արդիւնքը բաժանուած է կաթ մատակարարողներին՝ կաթի քանակի համեմատ:

Նոյն ձևով փոխանակութիւն կատարուած է նաև զինեղործութեան և առհասարակ արդիւնադործութեան միւս նիւղերի վերաբերմամբ: Պարզ է, թէ որքան օգտակար հետեւներն են առաջացնուած այդպիսի համաշխատակցութիւնը: Եւ հէնց այդ օգտակարութիւնն է պատճառը, որ քաղաքակիրթ երկրներուած այնքան բազմանուած ու բարդաւանուած են համաշխատակցոյ ընկերութիւնները, շարունակ նորանոր ֆունկցիաներ բացանելով նրանց առաջ: Իբրև ապացոյց բաւական է չիշել փոքրիկ Դանիալի օրինակը: Ինչպէս չայտնի է այդ փոքրիկ երկիրը հռչակուած է իր երկրադործութեամբ ու կաթնատնտեսութեամբ, որոնց արդիւնքներից մեծ քանակութեամբ արտահանուած է հեռաւոր երկրներ: Այդտեղ 1883-ին կար միայն 1 կաթնատնտեսական համաշխատակցոյ ընկերութիւն, իսկ երբ առաջին օրինակի օգուտներն ակներև դարձան, այն ժամանակ ընկերութիւնները հետզհետէ բազմացան և 1898-ին արդէն 1700-ի էին հասնուած: Այդ ընկերութիւնները հիմնուած են սեպհական պահեստներ՝ իւղի, պանրի ու ձուի համար և մշակուած են արտահանութեան հեշտ ու օգտակար ձևեր: Այդպիսով Դանիալի արտաքին վաճառականութիւնը որոշ կենդանութիւն է ստանուած և տարեցատարի առաջա-

գիմուձ: Գերմանական «Die neue Zeit» շաբաթաթերթի ասելով (1901 թ.), Գանիան 1883-ին արտահանել է չէպի Անգլիա $4\frac{1}{2}$ միլ. պուդ իւղ, 1895 թ.—35 միլ. պուդ, իսկ 1900 թ.—42 միլիոն պուդ: Թուերը բաւական պերճախօս են և փաստը բացատրութեան կարօտ չէ:

Կաթնատնտեսական համաշխատակցող ընկերութիւնները բաւական բազմաթիւ են նաև Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում, Բելգիայում, Հոլլանդիայում, Զուիցերիայում և ուրիշ երկրներում: Տնտեսագէտ Բանսել հաշուել է, որ միայն փոքրիկ Բելգիայում մի տարուայ ընթացքում—(1897 թ.) հիմնուել են 80 ընկերութիւններ համաշխատակցութեան սկզբունքով:

Գերմանիայում միայն կաթնատնտեսական, գինեգործական և անասնապահական և համաշխատակցող ընկերութիւնների թիւը աճել է հետևեալ կարգով.
1870-ին 1 ընկերութիւն, 1880-ին 70.

1891-ին—1087, 1892-ին—1196,

1896-ին—1644, 1900-ին—2571.

Անգլիայի փոքրիկ մասնիկը՝ Իրլանդիան, տարէցատարի մեծացրել է կաթնատնտեսական համաշխատակցող ընկերութիւնների թիւը, որ հասել է.

1891-ին— 17, 1892-ին— 25,

1893-ին— 30, 1894-ին— 33,

1895-ին— 67, 1896-ին— 110,

1897-ին—180:

Ի՞նչ են ցոյց տալիս առաջ բերած թուերն ու փաստերը: Մի՞թէ նրանք պերճախօս ապացոյց չեն,

որ համաշխատակցութիւնը տնտեսական մի օգտակար գործօն, է որից այնքան խելացի կերպով օգտուում են մեղանից աւելի քաղաքակիրթ ու զարգացած ազգերը:

Այո՛, համաշխատակցող ընկերութիւնները շատ մեծ դեր կարող են խաղալ ընդհանրապէս տնտեսական կեանքում և մասնաւորապէս զիւղերում: Նրանք իբրև հովանաւորող՝ միշտ կարող են օգնութեան ձեռք կարկառել անզօրին, անպաշտպանին, կարող են ռաբի կանգնեցնել տնտեսապէս ընկածին, հարստահարուածին: Եւրոպական կեանքի զրական օրինակները բազմաթիւ են և պերճախօս. մնում է ուրեմն հետեւել զրանց, չիշելով Սմայլսի այն խօսքերը, թէ «լաւ օրինակին հետեւելը մեծ առաքինութիւններից մէկն է», թէ «ինքնօգնութիւնը հրաշքներ կարող է գործել»:

— Հեռակէ՛նք, գուցէ բացականչեն ընթերցողները, բայց ի՞նչպէս, չէ՞ որ Կովկասը Եւրոպա չէ, հայ զիւղացին եւրոպացի չէ, նա ճնշուած ու հարստահարուած է, նրա հարկերը շատ ծանր են, պարտքերը շատ:

Ճիշտ է, բայց ոչ իրաւացի դիտողութիւն: Խեղճութիւնը երբէք իրաւունք չէ տալիս մարդկանց, ձեռքերը ծալած նստելու: Ներկայ տնտեսական պայմաններում ոչ մանանայ է թափուում և ոչ հրաշք կատարուած: Միայն մարդկային աշխատանքն է բոլոր բարիքների ստեղծողը, միայն խելքն ու գիտակցութիւնն է այդ աշխատանքին կանոնաւոր ուղղութիւն ու կազմակերպութիւն տուողը:

Գործի աշողութեան տեսակէաից անհրաժեշտ է սկզբում մեծ ու լայն ծրագրներից խոյս տալ, որ չետոյ հիասթափում առաջ չդալ: Օրինակ, բուսական է հիմնել միայն սպառողական բնկերութիւն, որ չափազանց հեշտութեամբ կարելի է կազմակերպել, մանաւանդ այժմ:

Իրա համար ձեռնհաս մարդիկ պէտք է ժողովներ զումարեն իրանց ղիւղերում, բացաարեն ժողովրդին հարցի էութիւնը, կազմեն մասնակցել ցանկացողների ցուցակը, բնտրեն գործի հաւատարիմ դեկավարներ, մասնակցողներից հաւաքեն իւրաքանչիւրի ոյժին համապատասխանող բաժնեզումարը և այդ բնդհանուր զումարով բաց անեն սեփական խանութ: Այդ խանութի նպատակը պէտք է լինի էժան գնով լաւ ապրանքներ—ուտելիք, հագնելիք, վառելիք և այլ անհրաժեշտ նիւթեր մատակարարել իր անդամներին և վերջը զուտ արդիւնքն էլ բաժանել անդամների բաժնեզումարի համեմատ:

Կրկնում ենք՝ ոչ մի դժուարութիւն, ոչ մի արդելք չկալ այդպիսի կազմակերպութիւնների դէմ: Նոյն իսկ կառավարութիւնն ինքը նպաստում է այդ հոսանքին: Սակայն գործը աւելի հեշտացնելու և շտապեցնելու համար կարելի է օգտուել արդէն գոյութիւն ունեցող կանոնադրութիւնից: Իսկ չետոյ, ժամանակի ու փորձի պահանջների համեմատ կարելի է բնդարձակել կանոնադրութիւնը և լայնացնել բնկերութեան գործունէութիւնը:

Թող ուրեմն օր առաջ ասպարէզ մտնեն ձեռքնհաս մարդիկ, թող եռանդ ցոյց տալ ինքը ժողովուրդը,

որպէսզի մեր զիւղերում էլ ծնունդ ստանան այդ օդտակար կաղմակերպութիւնները, որպէսզի խրղ-նուկ զիւղացին հալ ու ճաշ չլինի չքաւորութեան նանկերում և ախմաչից չհեռանայ առն ու վա-թանից, քաղաքների գործարաններում բազմ որո-նելու համար, և չը կարուէ իրեն կեանք առնող հողից:

Հողը, հողը կառողջացնէ մեզ ամեն կողմից:

Ի միջի այլոց, հիմա մեզ հարկաւոր են մեր զիւղերում 10-15 հատ հիւանդանոց, որոնցից ամեն մէկը մեզ վրա կը նստի մօտ 15,000 բուբլի. և այդքանը մենք կարող ենք ու միանգամայն պար-տաւոր ենք անել:

Գա կ'ունենայ մեծ կուլտուրական նշանակու-թիւն. պէտք է միայն սկզբնական օղնութիւնը, նա-խածեռնութիւնը, և ապա զիւղացիներն իրենք կը պահպանեն:

Ահա մի նոր ազատ ասպարէզ լայն բարեգոր-ծութեան համար:

Մեր կառավարութիւնն այնքան շատ գործ ունի, որ բոլորին միանգամից և ամեն բանի չի կարող վե-րահասու լինել: Կրկնում ենք, ահա մեզ մի նոր աս-պարէզ՝ լինելիք կտակների համար: Եւ պարզ է, որ ամեն մի լաւ գործ կրկնակի զին ունի, եթէ այդ անում են ձարգիկ իրենց կենդանութեանը:

Այսպէս թէ այնպէս, հիւանդանոցներ և 4-գա-սեան զիւղատնտեսական և տեխնիկական դպրոցներն անհրաժեշտ պահանջներ են հիմա:

Երկու խօսք ևս—պէտք է չանախակի կրկնել նշմարտութիւնը: Այն գործարանները, որ կան մեղանում, բոլորովին չեն համապատասխանում իրանց կոչման աշխատողների բարեկեցութեան վերաբերմամբ:

Բանւոր դասակարգի համար նրանք ոչինչ չեն անում. նրանց ամենամահրաժեշտ պիտոյքները բաւականութիւն չեն դառնում:

Սրանց թւում գտնուում է 8-10 ժամեայ օրական աշխատանքը. բանւորների պարտականացուցիչ ապահովագրութիւնը, որ կառավարութիւնն ինքն է առաջարկում. փոխադարձ օգնութեան ընկերութիւնները, համաշխատակցութիւն — կօօպերատիւ գործունէութիւնը, ծերութեան թոշակները, խնայողական արկղերը, ձրի պիտանի դրագարանները, ձրի բաղանիքները, տաք կերակուր, առողջապահական էփանալին բնակարաններ և այնպիսի աշխատանքի վարձ, որ ամեն մի բանւոր բնականաբար զգայ, որ ինքն ևս, զոնէ մասամբ, գործարանի փոքրիկ տէրերից մէկն է, և այլն և այլն:

Ամենին չաչտնի փաստ է, որ արդիւնաբերութեան առաջադիմութիւնը և բերքերի քանակութիւնը մասամբ կախումն ունի նրանից, թէ կազմակերպուած են և թէ ի՞նչպէս են կազմակերպուած բանւորները:

Կազմակերպութիւնը, որ բանւորին կուշտ, առողջ, հմուտ և հոգով ժիր է պահում, բարի ազդեցութիւն է անում նորա գործունէութեան արդիւնաւէտութեան վրա: Անտարակոչս, հասարակութեան իրաւունք տալ կազմակերպել ազատ կեր-

սով ընկերութիւններ՝ որոնց նպատակն է բարձրացնել իրանց անդամների նիւթական զրութիւնը, մեզ մօտ ևս կարող է հանդիսանալ իբրև հոգր զարկ յառաջադիմութեան և երկրի արդիւնաբեր ոչժերի զարգացման, և այդպիսով թուլացնել առաջ զնացող աղքատութեան ընթացքը:

Ի՞նչ են մեր գործարանատէրերի և խոշոր վանառականների սինտիկատները, սինտիկատներ, որոնք ոչ մի ընդդիմադրութիւն չեն զանում բանւորների պրօֆեսիօնալ կազմակերպութիւնից, եթէ ոչ այնպիսի զաշնակցութիւններ, որոնց նպատակն է յափրշտակել ժողովուրդի զրպանը:

Այս բոլորը մեզ պակասում է. զժբախտաբար բանւորների միայն մի տոկոսը զրազէտ է: Մենք չունինք մեր հասարակութեան ստուար խաւերում կազմակերպութիւններ, չկայ նաև մշակուած հող, պինդ կացէք զոնէ հողի վերայ:

Անցեալ տարի մտադրուեցին Բերլինում այսպէս ասած՝ «Նաչկական ցուցահանդէս» կազմելու, ուր պիտի ցուցադրուէր այն ամենն, ինչ որ հայերի ձեռքով շինուել ու նրանց մտքի ստեղծագործութիւնն էր, և, ինձ թւում է, առհասարակ այն ամենն, ինչ որ ցոյց պիտի տար եւրոպական կուլտուրայի իւրացումն հայերի կողմից. այսինքն ինչպէս են ըմբռնում հայերը եւրոպական քաղաքակրթութեան ոգին ու ինչպէս և ինչ ձեռով են արտայայտում իրականութեան մէջ. ուրիշ խօսքով ասած՝ ինչպէս և ինչ ձեռով են հայերը իրենց լուծման ձգում ընդհանուր մարդկութեան աշխատանքի զանձանակը:

Տարակոյս չկայ, որ մեր Քարրիկանաներն ունաւթարդիւնագործները պէտք է ընդհանուրի դատաստանին ներկայացնէին իրենց գործն ու աշխատանքը: Արդ, խղճով տսէք, ինչ ձեռով պիտի ներկայացնէին մեր բանւորների կեանքն ու կենցաղը. հարկաւ, եւրոպացիները միաժայն պիտի զարմանային՝ մեղմ խօսքով արատայատաժ՝ մեր անկուլտուրականութեան վրա:

Փարրիկաների ու գործարանների բանւորների գրութիւնը հասցրէք հարկաւոր բարձրութեանը, թող զարծեալ զիւզերի աւելորդ ազգաբնակութիւնը քաղսքն երթայ, որ հաւասարակշռէ իր անտեսական պայմանները: Այժմ Անգլիայում արդէն նկատուում է, որ գործարանական քաղաքներից՝ ուր գործը գրուած է համարեա իդէալական կերպով, բանւորների մեծ բազմութիւն չեա է դնում զիւզը...

Ծուլութեամբ առաջ չենք դնալ. պէտք է վերածնուի թէ զիւզը և թէ քաղաքը. պէտք է աշխատանք. լացով և ողբալով մենք աւելի ու աւելի կոչնչանանք, և միայն խելացի աշխատանքը, փոխադարձ սէրը և ժամանակի ոգին բմբռնելը մեզ կփրկեն: Թող անէ ամեն մարդ ինչ որ կարող է. Եսամոլութեան մէջ չկայ ոչ երջանկութիւն և ոչ էլ սէր, այլ անողորբ ու վաղաժամ այլասեռումն ու մահ:

